

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut
Kirjanduse ja teatriteaduse osakond

Alex Feldmann
Inimesekujutus Karl Ristikivi luulekogus „Inimese teekond“
Bakalaureusetöö

Juhendaja Kadri Tüür

Tartu 2017

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. KARL RISTIKIVI JA „INIMESE TEEKOND“	5
1.1. Ristikivi lühike elulugu	5
1.2. „Inimese teekonna“ retseptsioon	14
2. INIMENE JA „INIMESE TEEKOND“	24
2.1. Kaugus ja lähedus	24
2.2. Lootus	28
KOKKUVÕTE	33
KIRJANDUS	35
SUMMARY – The portrayal of human in <i>Inimese teekond</i> (‘A human journey’) by Karl Ristikivi	37

SISSEJUHATUS

Prosaistina tuntud Karl Ristikivi pani 1972. aastal oma 1950. aastatel ilmunud luuletsüklitest ning 20 ilmunud luuletusest kokku luulekogu „Inimese teekond“, mis on kujunenud eesti luule üheks tähtsamaks teoseks. Selle ümber tekkis menu peaaegu kohe peale avaldamist, näiteks juba teises, Helmi Elleri kirjutatud arvustuses, nimetati seda klassikaliseks teoseks (1972), seda kõrget hinnangut kordas ka Ants Oras (1973), rääkimata uuematest kriitikutest Eesti Vabariigis. Sellise tuntud, austatud ja armastatud teose valisin bakalaureusetöö keskmeks. Bakalaureusetöö eesmärk on võtta kokku selle luulekogu retseptsioon läbi 40 aasta, samuti avada lähilugemise teel mõningaid luulekogu läbivaid mõisteid, mille kaudu saab teha suuremaid üldistusi Ristikivi inimesekujutuse kohta.

Töö olen jaotanud kahte suuremasse peatükki: „Karl Ristikivi ja „Inimese teekond““ ning „Inimene ja „Inimese teekond““.

Esimene peatükk on jaotatud kaheks alapeatükiks, millest esimeses „Ristikivi lühike elulugu“ annan ülevaate Karl Ristikivi eluloost. Toetun seejuures peamiselt Endel Nirgi teosele „Teeline ja tähed“ (1991), kuid olen lisanud ka illustreerivaid katkeid Ristikivi päevikutest ja olen läbi töötanud mitmed Ristikivi elu kirjeldavad kogumikud või artiklid, mille osi võib töös leida. Samuti keskendun pikemalt Karl Ristikivi oletatavale homoseksuaalsusele, mille üle arutleti peamiselt 2000. aastate alguses ning mida Nirk oma monograafias ei maininud. Esimene alapeatükk proovib võtta võimalikult kompaktselt kokku Ristikivi kirju elu ning anda võimaluse luua sidemeid luulekogu minategelas(t)e ja autori vahele.

Teises alapeatükis „„Inimese teekonna“ retseptsioon“ võtan kokku „Inimese teekonna“ kohta ilmunud arvustused, analüüsides neid kriitilisi tekste, mis on avaldatud pärast luulekogu ilmunud. Luulekogu on ilmunud kolmel korral: 1972. aastal Lundis ning 1990.

ja 2003. aastal Tallinnas. Lisasin ka Ristikivi sajandal sünnipäeval, 2012. aastal puhkenud isamaatuse-poleemika, mille käivitas Cornelius Hasselblatt Sirbis ilmunud artikliga. Selle osa eesmärk töös on konstrueerida luulekogu retseptsioonist tervik ning vaadelda, missugustele aspektidele on tähelepanu pööratud eri aegadel. Püstitan hüpoteesi, et Välis-Eestis ilmunud arvustused on väga erinevad hilisematest Eestis ilmunud arvustustest ning seal on keskendutud peamiselt luulekogu kodumaatunnetele ja vähem kujutlustele inimesest.

Teises peatükis „Inimene ja „Inimese teekond““ vaatlen kahe alapeatüki kaudu kolme mõistet, mis tervet luulekogu ühendavad – kaugus, lähedus ja lootus. „Inimese teekond“ tundub lugedes üsna fragmentaarne, kuna see koosneb neljast erineval ajal kirjutatud tsüklist, millele autor on lisanud enne luulekogu avaldamist veel 11 avaldamata luuletust. Proovin nende mõistete abil luulekogu ühisosa leida ning avada seda, kuidas Ristikivi on oma luules inimest kujutanud. Tahan nende mõistete lahti mõtestamise teel avada „Inimese teekonna“ sisu ja loodan, et minu uurimusest arenevad tervet luulekogu haaravad üldistused.

Arvan, et minu bakalaureusetöö uuenduslikuks panuseks võib pidada Karl Ristikivi luule lähilugemist, samuti pean tähtsaks tööd „Inimese teekonna“ retseptsiooni kokkuvõtmisel ja selle analüüsimisel.

1. KARL RISTIKIVI JA „INIMESE TEEKOND“

Käesolevas peatükis kirjeldan lühidalt Karl Ristikivi elulugu, toetun peamiselt Endel Nirgi monograafiale „Teeline ja tähed“ (Nirk 1991). Karl Ristikivi elu oli saladus, ta ei jaganud oma eraelulisi fakte meelsasti ning seepärast on tema eluloost raske täit pilti saada – Nirk on uurinud väga palju erinevaid arhiivandmeid ning suutnud materjali vähesuse kiuste anda üsna hea pildi kirjaniku elust. Teises alapeatükis uurin „Inimese teekonna“ retseptsiooni neljakümne aasta jooksul, kirjutades nii Välis- kui Kodu-Eestis avaldatud arvustustest.

1.1. Ristikivi lühike elulugu

Kui Karl Ristikivi 3. oktoobril 1912. aastal Uue-Varblas sündis, oli tema ema Liisu juba aastaid talust talusse kolinud ja teinud lähemate ning kaugemate sugulaste juures taluteenija tööd. Seks ajaks oli Liisu üle kolmekümneaastane ning tema saatuseks üksikuks vanapiigaks jääda. Nirgi teooria järgi leidis Liisu siiski hilise armastuse Aadu talu perepoja Juhani näol, kuid too ütles vanemate sunnil talle abielu ära. Tulevane ema Liisu oli jonnakas: kui Juhan teda ära ei võta, siis ta otsustas, et saab üksindagi oma lapsega hakkama. Selline emalõvi hoiak ning jonnakus ei jätnud Liisut maha kuni surmani. (Nirk 1991: 9 - 10)

Karl Ristikivi ristiti õigeusu kirikus sama kuu 22. päeval ning religioosseks jäi ta elu lõpuni (Nirk 1991: 10). See kindel usk oli ka tema kirjanduslike teoste pärisosa. Ilmar Vene on oma täheldustes Ristikivi kirjutanud nii: „Ristikivi meenutab Jumalat sagedamini kui ükski teine kahekümnendal sajandil elanud eesti kirjanik“ (Vene 2013: 13). See meenutus läbib ka ta päevaraamatut, näiteks uue aasta esimesel päeval 1961 palub ta: „Kaitsku Jumal meid kõiki algaval aastal!“ (Ristikivi 2008: 212).

Karl Ristikivi sündis väga segaste aegade eelöhtul, kuid sõjad Läänemaale oma koledustes ei jõudnud. Liisu ja Karl elasid tänu oma sugulaste abile ning Liisu virgale olemusele: ta tegi tööd nii omade juures kui ka Pivarootsi mõisas. Juba väga noores eas pidi Karl tundma end tõrjutuna, kuigi ta küllap ei saanud neist põhjustest esialgu aru: vallaslapsena oli ta külarahva arvates kõigist madalam ning jälestusväärne. See tõrjutus võib olla põhjuseks, miks ta jäi kogu eluks üksikuks ning hoidis suurematest seltskondadest eemale. Üheks eredaimaks lapsepõlvemälestuseks muutusid tulevasel poeedil arvatavasti mere ääres viibitud hetked, kus ta sai olla omaette ja koguda endasse imelisi looduselamusi. (Nirk 1991: 11-12) Need üksinduse hetked on ta kirjutanud ka luuletusse „Ei, meie ei tule kunagi tagasi siia randa“ (Ristikivi 1990: 9).

Õppimisega polnud Karl Ristikivil elus kunagi probleeme, seda märgati juba algkoolis. Ometi tuli suuremas grupis esile tema sotsiaalsete oskuste vajakus, mis saatis teda terve elu, nimelt teda kiusati. Isatuse tõttu talle varem osaks saanud külarahva kibedad pilgud muutusid algkoolis laste mõnitusteks. Samuti naerdi Karli vaesust ning irvitati toidupoolise üle, mille Liisu küllap raske tööga pojale valmistas. Kuna Ristikivi oli üsna kiitsakas ja väga tundlik, polnud ta eriline vastuhakkaja, mispärast teised lapsed teda veelgi rohkem kiusasid ning millest ta pääses alles siis, kui hakkas ööbima oma onu juures. (Nirk 1991: 14)

Kui ta õppis Varbla algkooli vanemates klassides, märkas tema lugemishuvi ning vaimsust sealne emakeeleõpetaja, kes suunas poisi lugemust. Samuti pani ta Karli mängima etenduses „Säärane mulk“ Jüri osa. (Nirk 1991: 17) Kui ta 14-aastasena kõige kõrgemate hinnetega lõpetas, olid emakeeleõpetaja ning direktor kindlad, et Ristikivi peab edasi õppima. Ema Liisu kuulas neid ning kuigi ta polnud ise hästi õpetatud, oli ta siiski – nagu paljud eestlased – hariduseusku. Taas sugulaste toel ning nuputamisel leidis Liisu koha Vaikna vallas, kus aga töötingimused olid enam kui rasked: Liisu pidi töötama aasta läbi ning Karl terved suved, sest ainult nii sai poega Tallinnas üleval pidada. Ema Liisu tõestas taas, et ta saab poja kasvatamisega üksi hakkama, isegi kui pidi jääma peaaegu et sunnismaiseks. (Nirk 1991: 18 - 19)

Need Karl Ristikivi esimesed 15 aastat jäävad tema elu fooniks ning ka „Inimese teekonna“ luules näeme, kuivõrd jäid teda saatma noorusaja segadus, tõrjutus ja üksindus. Ristikivi kirjutab julgelt, *Meie juured ei ole lapsepõlves* (Ristikivi 1990: 10); ühest kohast

teise kolimise ning sugulaste armust nende kodude nurgas elamise tõttu ei saanud ta küllap kunagi tunda tõelist kodutunnet. Valev Uibopuu toimetatud lapsepõlvemälestuste raamatus tulevad Ristikivil lapsepõlvest esiteks meelde külmetavad jalad, siis koolimaja, milles meenutab koolikaaslaseid, (Ristikivi 1964: 202 - 204) ja lõpuks see, kuidas ta sai palumiste tulemusel igal öösel olla oma ristiisa juures (Ristikivi 1964: 211). Paistab, et oma lapsepõlve kodutuse pärast ei proovigi ta leida kusagil püsivat paika, kuhu jääda. Eks see ole ka tema elulugu arvestades raske paluda: enne pagulust õppis ta erinevates linnades ning pagulus tundus ju pikka aega vaid ajutine. Oma päevaraamatus kirjutab ta 25. oktoobril 1960, et ta on olnud kodutu juba 35 aastat, kuid ta on kindel, et neid aegu pole vaja taga nutta, sest vaid nõnda sai temast kirjanik (Ristikivi 2008: 200).

Tallinnas polnud Ristikivile siiski ette nähtud gümnaasiumisse astuda, pigem soovitasid lähedased, et ta õpiks kiiresti mingi ameti selgeks ning saaks enda elatamisega ise hakkama. Seepärast asus ta õppima kolmeklassilisse Tallinna Poeglaste Kaubanduskooli, kus ta omandas äriteenindaja kutse, kuid seal jagati ka palju üldhariduslikke teadmisi, mis andis Ristikivile usutavasti ka tulevast indu haridust omandada. Kui välja arvata joonistamine ning kalligraafia, siis õppimisega tal probleeme ei olnud. (Nirk 1991: 21) Tallinn võlus tulevase kirjaniku kohe ära ning selle linna patrioodiks jäi ta elu lõpuni. Küllap Ristikivi kõndiski mööda enda jaoks nii uudseid vanalinna tänavaid ning nautis Toompeal olevaid vaateid. Ei tasu arvata, et üksildane Ristikivi oleks sõbrustanud paljude noortega, ta talus üksindust väga hästi – oli ta ju oma lapsepõlve veetnud vaiksuses külakeses, kus teised teda tõrjusid. (Nirk 1991: 22 - 23)

Karl Ristikivi kirjutas mõned jutukesed juba noorpõlves, kuid need kirjutised ei ole tähelepanuväärsed. Tallinnas tekkis võimalusi oma jutte ajalehtedele pakkuda ja seepärast tekkis uus motivatsioon kirjutada. Noor kirjanik pakkus oma tekste paljudele väljaannetele ning 1928. aastal ilmuski 16-aastase poisi jutt „Uudislehes“. (Nirk 1991: 29) Tulevane autor ei pühendanud kogu oma aega ainult õppimisele ja kirjutamisele, vaid ta käis võimalust mööda heal meelel ka kinos, kuna film oli tema eriharrastus. Kuna Tallinnas oli kinovalik niivõrd mitmekesine, vaatas ta kunstfilmide kõrval ka põnevuslugusid ja Hollywoodi toodangut. (Mägi 1962: 8) Samuti kohtus ta kinolinal teadaolevalt oma suurima kiindumusega – näitleja Clara Bow’iga. Tema „taaskohtamine“ paguluses suunas Ristikivi kirjutama luuletsükli „Varjumäng“. (Nirk 1991: 31)

Kuigi Endel Nirgile tundus täiesti loomulik, et Karl Ristikivi „armastas“ elu jooksul vaid ühte varju, siis minu jaoks pole see väga usutav. Selle probleemi tõstatas ka tõlkija Eric Dickens 2004. aastal Sirbi artiklis. Teda üllatas hirm ja piinlikkus, millega talle klubis Kuku sosistatati, et Ristikivi oli homo. Inglise ehmatus, kui konservatiivselt suhtutakse Eestis homoseksuaalsusesse ning et siin ei ole suudetud Ristikivi geina aktsepteerida; Dickens oli küll ka varem Ristikivi lugenud ja ka tõlkinud, kuid ta ei leidnud ühtegi märki homoseksuaalsusest enne, kui ta hakkas sel eesmärgil Ristikivi uuesti üle lugema – siis ta mõistis, kui palju on tema teostes sellele vihjeid. Artiklis pakub ta ühe võimaliku uurimisteedena välja „Homoseksuaalsus Karl Ristikivi loomingus“. (Dickens 2004: 7)

Dickensi julge artikkel tekitas Eesti kultuuri- ja kirjandusmaailmas väikese tormi. Inglise toetas Barbi Pilvre, kes kirjutas nädalapäevad hiljem Eesti Ekspressis, kuidas Ristikivi seksuaalsust on ka enne uuritud. Samuti kirjutas ta kirglikust vaidlusest Areeni toimetuses, kus üks osapool uskus, et Ristikivi homoseksuaalsus oli vaid platooniline, teine, et on dokumenteeritud mitmeid füüsilisi suhteid. Lõpeks usub Pilvre kindlalt, et paljud oleksid õnnelikumad, kui nad oma sättumust tunnistaksid. (Pilvre 2004) Samas väljaandes vastas Aarne Ruben paar aastat hiljem, et Karl Ristikivi oli kindlasti hetero – ta ei esita küll mingeid tõendeid, vaid väidab, et Ristikivil oli nii palju kirjutamistööd, et ta ei jõudnudki naistega tegeleda. Jääb mulje, nagu homoseksuaalsus diskrediteeriks suure kirjaniku panust ja kaasaegsetel pole õigust Ristikivi heteroseksuaalsuses kahelda. (Ruben 2007)

2013. aastal arutas Ristikivi oletatava homoseksuaalsuse üle ka Ilmar Vene. Kuigi ta kirjutas sellest seitsmel leheküljel, jäi tema arvamus suhteliselt ähmaseks. Esiteks uskus ta, et „latentse homoseksuaalsuse“ sildi eest pole keegi kaitstud nagu ka Ristikivi, ta lisas, et autorit võiksid tutvustada paremini Kreekasse saadetud kirjad, aga need pole kättesaadavad (Vene 2013: 105 - 106). Järgnevalt proovis ta „mõõta Ristikivi hälbimuse astet“, võrreldes neid Oscar Wilde'i ja Thomas Manniga (Vene 2013: 107 - 111) ning leidis, et puuduvad tõendid Ristikivi homoseksuaalsusest ning ka ridade vahelt ei kuma midagi sellist, lisaks uskus ta, et see teema on üldse Ristikivi elukäigu juures väga kõrvalise tähendusega (Vene 2003: 111 - 112).

Külliki Kuusk kirjutas 2016. aasta artiklikogumikus „Adressaadi dünaamika ja kirjanduse pingeväljad“ Ristikivi ning Masingu naisekujudest ning leidis, et need erinevad kindlasti tavalistest romantilistest baaskujudest. Pigem on nad jumalikustatud ning seepärast

kirjutasid kaks kirjanikku pigem nagu keskaja kirjanikud. Ta tõestas seda autorite mõnetise „arhailise poeetilise maailmanägemisega“ – see aga oli vastuolus tollaste modernsete suundumustega ning Kuusk uskus, et kuna see mõjub veidrana ka tänapäeval, mõistetakse autoreid ka tänapäeval vääriti. Tema jaoks oli Ristikivi oletatav homoseksuaalsus „pealiskaudselt pruugitav käibetõde“, mis lahkeb autori religioossusest, maailmatunnetusest. (Kuusk 2016: 92)

Kui Karl Ristikivi lõpetas 1930. aastal kaubanduskooli kõige kõrgemate tulemustega (v.a joonistamine, kalligraafia), siis oli riiki just tabanud kriisiaastad ning ta pidi leppima madala jooksupoisi ametiga kirjatavete äris. Kuigi ema Liisu „sunnismaisus“ Vaikna vallas sai läbi ja Ristikivi sai asuda omaette elama, mõistis ta siiski, et sellist tööd ei suuda ta oma suurepäraste akadeemiliste annete juures kaua teha. Ka üksinda enesearendamine polnud võrreldav süsteemse õppega kooliasutuses, ometigi nappis raha. Kuna emalt ei saanud ta enam toetust küsida, siis septembris 1931 astus ta töö kõrvalt Tallinna Kolledžisse (toonane õhtukeskkool), mille lõpetamine andis talle võimaluse astuda ülikooli. (Nirk 1991: 33 - 35)

Kuigi Ristikivil õppimisega probleeme polnud, läbis ta kolledži siiski uskumatu ühe aastaga (nominaalaeg oli kolm aastat, paljud läbisid neid kursusi kümne ja enama aastaga). Ta õppis humanitaarsuunal ja sai tänu sellele veel sügavamad ning laiemad teadmised maailmakirjandusest ja kunstidest. (Nirk 1991: 39) Pärast sellist uskumatut spurti läks ta tagasi sugulaste juurde elama ja otsis talutööd, kuid kiiresti selgus, et ta pole siiski füüsiliseks tööks loodud ning tervislikel põhjustel ei saanud ta sulasetööd jätkata. Ta jäi hoopis tädi tallu kirjatööd tegema, kust ta 1933. aastal võeti kaitsevärke aega teenima. (Nirk 1991: 41) Oma rühmast kõige haritum Ristikivi pandi Haapsalus väeosa poekese müüjaks, kus ta sai oma 11 kuud ilma suurema koormuseta ära veeta. Lisaks sellele elas ta kõrvuti rannarootslastega ning sai rootsi keelele – mis talle tulevikus väga kasuks tuli – üsna laia põhja. (Nirk 1991: 42)

Kuna Ristikivi võitis 1936. aastal kirjastuse „Loodus“ romaanivõistluse ning sai seeläbi väikse varanduse omanikuks, suundus ta kiiresti Tartusse, kuna võimalus ülikooli astumiseks oli kõige kättesaadavam. Kahjuks jõudis ta sinna hiljem kui teised ja seepärast tema ihaldatud filosoofiateaduskond enam üliõpilasi vastu ei võtnud. Seepärast pidi ta minema poolsunduslikult geograafiat õppima ning ülikooli esimene aasta nõudis Ristikivilt

põhjalikku süvenemist reaalteaduslike teadmiste alustesse. Filosoofiateaduskonnaga ta siiski sidet ei kaotanud, esmalt füüsilises mõttes, kuna ta jagas tuba filoloogiatudengi Raik Aegnaga. Samuti käis ta filosoofiateaduskonna loengutel, näiteks oli ta kuulunud loenguid ladina ja prantsuse keelest, samuti Johannes Semperi esteetika ja stiilikursuse loenguid. (Nirk 1991: 53)

Ristikivi jäi ka ülikooliaastatel üsnagi passiivseks, oli samuti ette teada, et korporatsioonide uhkeldav ekstravertsus polnud tema huvidega kuidagi kooskõlas, rääkimata tema rahakoti paksusest. Nirk siiski lootis, et ehk „noil imekauneil Tartu kevadeil“ leidis Ristikivi endale mõne armsama, kuid üsna lootusetult vastas, et „tundelise lugejanna pettumuseks“ pole sellest jõudnud ühtegi tõestust. Nirk lisas, et ei leidu ühtegi viidet sellele, et Ristikivi oleks kellegagi esimesel aastal eriti suhelnud või põnevaid elamusi kogenud, selle aja ja vaikuse vallutas ainult usin õppimine. (Nirk 1991: 59) Arvatavasti hoidus ta inimestest täielikult ikka veel oma lapsepõlve tõrjutuse pärast põdedes.

Alles teisel aastal avanes Ristikivi väheke: tema toakaaslane viis ta Veljestosse. Ta oli sellest kuulnud juba Tallinnas elades, kuid küllap argus uute inimestega suhtlemise ees ning austus humanitaaralade inimeste ees (tema jäi ju geograafiat õppides kõrvalseisjaks) lükkas tema esmakohtumist selle grupiga ka edasi. Mitte väga luksuslik Veljesto korter tegi Ristikivi olemise koduseks, ta teadis, et seal ei käi koos mingi rahakas või uhkustav seltskond. Juba sel esimesel korral tundis ta sõpruskonna soojust ja tolerantsust ning küllap seepärast astus ta kiiresti juba kuu pärast Veljesto liikmekandidaadiks, liikmeks sai ta järgmise õppeaasta 29. septembril. (Nirk 1991: 61)

Veljestolased käitusid nagu üks pere ning ka Ristikivi leidis lõpuks oma mõttekaaslased. Selle seltsi vaimsus andis kindlasti Ristikivi loomingule olulisi impulsse. Tugevnes ka side tollaegsete eesti kirjanikega, näiteks antoloogias „Arbujad“ olid esindatud ju paljud Ristikivi „velled-sõtsed“. (Nirk 1991: 65)

1940. aasta juunipööre muutis paljut ka ülikoolielus, näiteks oli kohustuslik loengutel käimine või kaotatud „akadeemiline veerandtund“. Kuigi pool ülikoolist lahkus, jäi Karl Ristikivi äraootavaks. Oli ta ju ise proletariaadi perest ja nägi uue võimu mõnda heategu ka, näiteks vabastati kõik õppemaksust ja headele tudengitele määrati stipendium. Kuna ta

oli immatrikuleerunud enne 1939. aastat, sai ta lõpetada oma õpingud kohandatud eriplaani järgi, nii et sisuliselt jäid õpingud muutumatuks, välja arvatud kohustuslikud eksamid marksismi-leninismi alustes. (Nirk 1991: 105 - 106) Ristikivi andis oma viimased eksamid 1941. aasta lõpus aga juba Natsi-Saksmaa okupatsioonis, 1942. aastal lõputunnistuse saanuna astus ta ajutise abijõu kohale majandusteaduskonda, kus pidi jätkama oma õpingute ajal alustatud tööd Tartu linna rahvastikuprobleemidest (Nirk 1991: 112). Tema juhendajaks oli tolleaegne kuulus geograaf ja Saksa okupatsiooni aegne ajutine rektor Edgar Kant (EE *sub* Karl Ristikivi).

Hitleri-Saksamaa okupatsiooniaegne Tartu oli väga nukker: toidupoolist oli vähe ning sakslastega tuli õlg õla kõrval elada. Ometigi sai Ristikivi oma madala abiassistendipalgaga hakkama, samuti ilmus tal 1942. aastal romaan „Rohtaed“, mille honorar oli kindlasti kasuks. Samuti määras talle Eesti Omavalitsus selle eest toetuse, mille abil sooviti saada odavat poolehoidu. (Nirk 1991: 126)

Kui 1943. aasta algul oleks Ristikivi peaaegu et surnud, kuna ta kõrvale kukkus pomm (mis küll ei lõhkenud), sai ta lõplikult aru, et sõda pole midagi kauget ja riikide vahel, vaid ta tundis, kuidas teda ennast taheti tappa. Kui aprillis lõpetati ülikoolis kõik uurimused, mis polnud sõjaliselt tähtsad, astus Karl Ristikivi koos sõbra Lembit Mudaga¹ 16. mail sõjaväkke. Ta määrati staabikirjutaja ametikohale Pihkvas, nii et püssiga ta rindel olema ei pidanud. Ta kuulus politseipataljonide ossa, mis tegeles peamiselt venelaste terroriseerimisega, kuid Ristikivi ise neid „vägitegusid“ arvatavasti ei teinud, kuid kuulis neist siiski. (Nirk 1991: 128) Sõda pole kellelegi meeldiv, seda enam tundlikule Ristikivile. Sama aasta novembris võttis ta nädala puhkust ning 26. novembril sõitis ta Paljassaarest igaveseks Eestist ära. (Nirk 1991: 130)

Veidi avab seda keerulist aega Karl Ristikivi kirjanduslik päevik, mis ilmus trükituna 2000. aastal. See algab 23. oktoobril 1941. aastal ning lõpeb 19. jaanuaril 1944. Selles on nii pikemaid kui lühemaid sissekandeid, kahjuks pole ta kirjutanud seda järjepidevalt (tihti jäävad mõned päevad täitmata, kõige pikem pausiperiood on kaheksa kuud). Kõige rohkem on märgata päevikus üksindust: 24. juunil 1942. aastal kirjutas ta poeetiliselt: „Jaanipäev. / Üksi. / Nagu ikka ja alati“ (Ristikivi 2000: 33), nii võime uskuda, et Ristikivi üksindus,

¹ Hinrikus 2002: 10

mis väljendub ka tema luules, on tõesti talle midagi ürgomast; 3. novembril samal aastal kirjutas ta oma surnud emale kirja, kus ta uskus, et tema enda ja ema kurvameelsus ning üksindus on pärit samast allikast ning see on nende saatuseks (Ristikivi 2000: 46). Kuigi Nirk seda välja ei toonud, siis samuti võib leida selles päevikus vihjeid armastusele (küll ühepoolsele): nimelt vihjas ta mitmel korral kellelegi Temale ning samuti kirjutas muu teksti sees rutakalt, et see lugejale silma ei jääks: „Olen taaskordselt armunud“ (Ristikivi 2000: 29) või „Kõik oleks hästi, kui ma ainult kordki päevas teda näeksin“ (Ristikivi 2000: 31). Ristikivi õhkamised Jumala (?) poole on samuti väga muljeltavaldavad: „Kui mul ainult õnnestuks ülikool lõpetada!“ (Ristikivi 2000: 25) või päeviku viimseks reaks jääv „Jumal, anna mulle vähemalt jõudu! /.../ Ma ei suuda enam! Ma ei suuda!“ (Ristikivi 2000: 96).

Arvo Mägi kirjeldas küll oma 1962. aasta lühimonograafias veidi okupatsiooniaega, kuid ta ei eraldanud NSVL-i ega Hitleri-Saksamaad, vaid viitas ainult ühele perioodile. Ta ei kirjutanud sõnakestki Ristikivi kuulumisest Eesti Leegioni ning tema põgenemisest „astus üle“. Mägi kirjutas: „1943. a. novembri lõpp-päevadel ilmub Karl Ristikivi Helsingisse ja rakendatakse peagi tööle Eesti Büroo /.../ asjaajana.“ (Mägi 1962: 38) Selline kirjeldus iseloomustab hästi pagulas-Eesti suhestumist sõja- ning põgenemissündmustega, neist räägiti palju, aga päris tõde oleks olnud ebameeldiv või isegi hukutav. Karl Ristikivi põlastas ennast päevaraamatus selle otsuse pärast, ta kirjutab 11. aprillil 1968 „Ja 25 aastat tagasi pistsin pea silmusesse ja sõitsin Pihkvasse. Missugune loll ma olin!“ (Ristikivi 2008: 1044).

Ristikivi jõudis juba kolmandat aastat sõjast rusutud Helsingisse, kus ta teadis, et sõjaväkke ta enam ei astu. Ta töötas hoopis Eesti Büroos sekretärina, mida juhatas üks endine veljestolane. Tema peamiseks ülesandeks oli korraldada kartoteeki kõigist eestlastest, kes olid Soome põgenenud. (Nirk 1991: 131) Kui 1944. aastal pidi Soome Venemaalt rahu paluma, siis oli teada, et eestlastest põgenikel ei tasu Soome jääda ja seepärast jõudis ka Ristikivi sügisel Rootsi. Kuigi Ristikivi taotles endale isegi Rootsi viisat kolmeks päevaks, siis kohale jõudes pidi ta ikkagi veetma mõned kuud pagulaslaagris. (Nirk 1991: 135) Siiski oli see aeg võrreldes teiste pagulastega võrdlemisi lühike, ta oli majutatud Sigtuna matkakodusse, kus oli ka teisi haritlasi, nii et seal korraldati meelelahutuslikke ettekandeid, näitusi. Kuna ta oli lõpetanud geograafia õpingud

cum laude ja oskas juba üsna hästi rootsi keelt, pääses ta Uppsalasse arhiivitöölise kohale ülikooli geograafia instituudis. (Nirk 1991: 145 - 146)

Ometigi oli see töökoht väga vähe nõudev ning ka palk oli väike ja ilma parema väljavaateta. Seepärast otsis ta 1947. aastal endal töökoha Stockholmi Statistika Keskbüroosse, elukoht jäi siiski 1949. aastani veel Uppsalasse. Alles siis sai ta elukoha pealinna ääreossa ja astus riikliku kindlustusasutuse teenistusse. (Nirk 1991: 156) Siiski ei maksa lootust hellitada ning arvata, et Ristikivi oleks leidnud haigekassast endale südamesõbrad või mõne silmarõõmu: need ametnikud oli enamasti endised lihttöölised või politseinikud, kelle kultuurisilmaring oli üsna ahtake ning lugemuski napp. Teati küll, et Karl Ristikivi on kirjanik, kuid see ei öelnud töökaaslastele siiski paljut, nii pidigi Ristikivi ka seal töökohal üksikuks jääma. (Nirk 1991: 185)

Siiski jäi ta sellele tööle truuks, kuna lähedane tööpaik oli väga mugav, samuti ettenähtud teenistustingimused, millega tõusis palk aasta-aastalt. Kindlasti oli palk väga hea, võrreldes kirjanikukarjääriga, sest ühe romaani honorar ei ulatunud tavaliselt üle ühe kuupalga. Samuti aitasid soliidne palk ja hea puhkusesüsteem Karl Ristikivil palju reisida: naabermaadesse juba 1952 - 54, kuid hiljem Hollandisse ja seejärel Vahemeremaadesse, mis jäi Ristikivi lemmiksihtkohaks elu lõpuni. Südamelähedasemaks kohaks jäi Ristikivile küllap Kreeka saar Rhodos, kus ta kohtus ühe kaluriperega ning mida külastas mitu korda, ka testamendis jättis ta 5000 krooni kreeka pere vanimale pojale. (Nirk 1991: 186 - 188)

Ristikivi kuulus oma eemalehoidmise ja introvertsuse kiuste siiski mitmesse pagulas-Eesti ühendusse, näiteks oli ta Eesti Rahvusnõukogu juhatuses ja 1960. aastatel ka Eesti Kirjanike Kooperatiivi esimees, lisaks Välismaise Eesti Kirjanike Liidu abimees. Ta ei innustunud eriliselt pagulas-eestlaste minevikuihalusest ning paljud tema kaasteelised mäletasid tema tõrksust nende sündmustega kaasa minemast. Ristikivi oli võtnud omaks lapsepõlverolli, kus ta oli ühiskonnast välja tõrjutud ning kandis seda ise Rootsis, kus ta tundis, et ei taha esineda, kõnesid, seminare pidada, vaid rahus üksinda kirjandust luua. Ka suhted Kodu-Eestiga jäid pärast „Imede saare“ ilmumist 1966. aasta Loomingu Raamatukogus külmaks, sest Ristikivi sai aru, et tema väärtused ei kõla kokku nõukogude Eesti propagandaga, samuti ei käinud ta kordagi Eestis turistina, sest seda pidas ta siinse olukorra tunnustamiseks. (Nirk 1991: 249 - 250)

Karl Ristikivi reisis oma elu lõpuaastail veel palju, eriti Vahemere ääres ning 1971. aastal külastas ka Roomat, kust soovis saada inspiratsiooni „Rooma päeviku“ jaoks ning „kohtuda“ peategelasega, kahjuks see reis talle oodatuid tulemusi ei toonud ning käsikiri jõudis Lundi kirjastamiseks alles 1976. aastal (Nirk 1991: 264). Ristikivi oli küll kogu aeg haige, kuid veel 1977. a juulikuu alguses plaanis ta sügisest reisi Kreekasse, kuid 19. juulil suri kirjanik oma Östervägeni korteris nii nagu oli elanud – üksi (Nirk 1991: 270).

1.2. „Inimese teekonna“ retseptsioon

Ristikivi liikus lüürikamaailmas üsnagi ettevaatlikult: ta andis välja oma esimesed luuletsükliid ajakirjas Tulimuld alles 1950. aastatel („Hårsfjärden“ 1950, „Varjumäng“ 1951, „Fragmente „Keelatud territooriumist““ 1953 ja lõpuks 1958. aastal tsükli „Maa ja rahvas“). Kuigi ta ehk ei tahtnudki neid tsükleid luulekogusse kokku koguda, tegi ta seda oma 60. sünnipäevaks 1972. aastal siiski, lisades eelnevatele luuletsüklikele veel 20 luuletust. (Nirk 1991: 254 - 255) Ja see on õnn eesti rahvale, sest Ristikivi ainsat luuleraamatut on peetud üheks tähtsamaks luulekoguks eesti kirjanduses üldse (nt Kronberg, Melts 2012 või Hinrikus 1998). Luulekogu pole hinnatud vaid eestlaste seas, vaid ka mujal, seda on tõlgitud eesti luule jaoks silmapaistvalt paljudesse, koguni kuude keelde: vene (1998, tlk Boris Baljasnõi), soome (1998, tlk Pirkko Huurto, Irmeli Pääkkönen), prantsuse (2002, tlk Tarah Montbélialtz), udmurdi (2004, tlk Nadežda Pchelovodova), mari (2008, tlk Albertina Ivanova) ja ungari keelde (2011, tlk Nóra Rác). (ESTLIT)

Lisaks paljudele tõlgetele on erakordne ka see, et „Inimese teekond“ on eesti keeles ilmunud kolm korda: 1972 Lundis Eesti Kirjanike Kooperatiivis, aga kuna Ristikivi kui „kodumaa reeturi“ teoste avaldamine Nõukogude ajal polnud soositud, siis ilmus see esimest korda Eestis 1990. aastal kirjastuses Eesti Raamat, samuti trükiti „Inimese teekond“ uuesti 2003. aastal kirjastuses Varrak. Kui 1972. aasta luulekogu retseptsioonis on tegevad vaid väliseesti arvustajad, siis 1990. aasta väljaandele said anda oma arvamuse ka kodueesti kultuurikriitikud. „Inimese teekond“ ei minetanud oma tähtsust ka 2003. aasta väljaandes: see sütitas taas kriitikuid luulekogust kirjutama. Käesolevas alapeatükis annan ülevaate ilmunud arvustustest nii Välis- kui Kodu-Eestis.

Esimese arvustuse jõuab luulekogust kirjutada Arvo Mägi (pseudonüümiga Ar-gi) juba 1972. aasta novembri lõpus. Mägi tõdes, et kuigi luulekogu on koostatud üle kahekümne aastasest materjalist koos erinevate tsüklitega ja tundub üsna killustunud, on selle taga näha siiski väljakujunenud loojat ning isiksust. Eks tema endagi arvustus jäi üsna fragmentaarseks: ta kirjeldas lühidalt kõiki tsükleid, kuid sügavamate järeldusteni ta ei jõdnud. Siiski märkis ta, nagu paljud järgnevad kriitikud, luulekogu teatavat arbujalikkust ja nägi suurt seost luulekogu teemade ning Ristikivi paarikümneaastase paguluse vahel. Ta lisas, et luulekogus, eriti Ristikivi debüütsükli „Hårsfjärden“, on tunda erilist „pühalik-pühapäevalikku hardusehõngu“, kuna ta on kirjutanud niivõrd vähe, ometigi on ta vaba igasugusest paatosest. (Mägi 1972: 6) Mägi andis kiire ja üsna lühikese ülevaate ilmunud luulekogust ja seda me esmaarvustuselt tavaliselt ootamegi.

Järgmise arvustuse kirjutaja Helmi Eller uuris väga põnevalt luuletuskogu pealkirja. Kui ta leidis algul, et ehk on pealkiri liiga lai, siis juba lugemise ajal tema kahtlused kadusid ning ta märkas „elutunnetuse sünteesi“. Eller pidas Ristikivi luulet „toekaks mõtteluuleks“, mis lubab seda ka refereerida ning võimaldab edasi anda keerulisemaid ideid. Kriitik küll möönis luulekogu mõnetist fragmentaarsust, kuid suutis usutavalt võtta kokku luulekogu tegevustiku. Ta leidis, et Ristikivi on käsitletud inimese teekonna üksikelanustena armastust ning kodumaatunnet. Armastuse kirjelduses muutus mälestus palju tähtsamaks kui reaalsus, mis tundus hõljuv ja kauge; kodumaa-motiive leidis Eller peamiselt tsükli „Fragmente „Keelatud territooriumist““, selles jäävad püsima ootus ning lootus, et keegi päästaks luulemina tsükli viimases luuletuses võllast. Arvustuse autor kirjutas vastuoluliselt, et kuigi luulekogu on nukker ning pessimistlik, õhkub temast siiski elusoojust. Luulekogu pealkirja ühe allikana pakkus Eller välja John Bunyani „Ristiinimese teekond taevalinna poole“, kuid kui „ristiinimene“ jõuab lõpuks taevas, siis „inimese“ elu lihtsalt lõpeb. Arvustuse autor kirjutas julgelt juba paar kuud pärast raamatu ilmunist, et tegemist on tõelise klassikalise teosega. (Eller 1972: 5)

1973. aasta esimeses Tulimullas kirjutas oma arvamuse „Inimese teekonna“ kohta Ants Oras. Ta alustas oma arvustust meenutusega „Hingede ööst“, ta küll päriselt ei võrrelnud seda luulekoguga, kuid leidis, et „pagulashinge kafkalik järelhüüd“, mis oli Ristikivil justkui pärast modernse romaani kirjutamist mandunud, jäi siiski alles ning seda võis leida ka tema uuest kogust. (Oras 1973: 49) Kahe teose mõtteline ühendamise on

tähelepanuväärne, sest nende sarnasusi on märgatud hiljemgi (nt Muru 1990: 69). Võrreldes eelnevate arvustajatega, ei tahtnud Oras anda kiiret ülevaadet „Inimese teekonnast“, pigem proovis ta kirjutada sellest, mida luuletaja võis tunda, samuti kirjeldas ta luulestiili – eriti selle erilist puhtust ja lihtsust (mida pidas küll vaid näiliseks). Samuti oli arvustaja jaoks tähtis, et Ristikivi ei kirjuta mitte nii väga olevikust, vaid tähtsaks muutusid mälestused ning unenäod. Kui Eller pani „inimese“ jutumärkidesse, et seletada inimest kui mingit üldistust või inimkonna kokkuvõtet, siis Ants Oras kirjutas, et see pole luulekogu vaid ühest inimestest, vaid inimestest. Ka tema oli kindel, et tegemist on klassikalise teosega, mis „jätakse /.../ alatiselt kättesaadavaks.“ (Oras 1973: 49 - 50)

Sama aasta hiliskevadel ilmus Mall Jürma arvustus USA ajalehes Vaba Eesti Sõna, milles ta andis lühikese ülevaate Ristikivi luulekogust. Jürma ei pidanud raamatut fragmentaarseks ja seepärast oli ka tema enda arvustus ühtsem – ta hoopis ülistas Ristikivi kui vormimeistrit, et ta oli suutnud kirjutada nii voolavalt erinevates luulestruktuurides ning ometigi oli tema kogu „ehtne, lihtne ja siiras“. Ta uskus, et Ristikivi luulekogu jääb aegumatuks, sest lugejatel pole keeruline neid tekste mõista. Jürma leidis, et luuletused on keskendunud probleemidele, näiteks kodumaa kaotus, üksildus, unistuste purunemine. Nagu ka eelnevad arvustajad, nägi kriitik, et luulekogu on üsna pessimistlik, vaid mõnikord süstides lootust, mis siiski muutub järgmisel real lootusetuseks. Mall Jürma pidas luulekogu väga mõtetetihedaks ning filosoofiliseks; see näitab tõesti inimese teekonda hällist hauani. (Jürma 1973: 4)

Need esimesed arvustused andsid hea ülevaate „Inimese teekonna“ tähtsamatest punktidest, samuti olid mõned kriitikud jõudnud analüüsida ka erinevaid motiive, nagu üksildus, armastus või kodumaatunne. „Inimese teekond“ võeti vastu igaveselt klassikalise teosena, see on väga harv juhus, kui debüütliku muutub avaldamishetkel klassikaliseks, kuid tuleb arvestada Ristikivi kui prosaisti tuntusega, temalt ei oodatudki midagi vähemat. Kuigi võiks arvata, et kriitikud tunneksid aukartust või pühendaksid rohkem aega suurmeistri debüütliku arvustamisele, siis see ei õhku neist üsna lühikestest ja peamiselt ülevaatlikest arvustustest, samas tuleb arvestada, et need ilmusid peamiselt ajalehtedes, kus polegi väga palju täheruumi ning kirjandusteadlastel tuli juhendada tavalise lehelugeja huvidest ning (kirjandus)teadmistest. Arvustajatel võis tekkida ka probleeme tõesti väga sisumahuks luuleraamatu kokkuvõtmisel, kuna need tekstid on kirjutatud 20 aasta jooksul ning kui inimese teekonda on raske kokku võtta vaid ühte luulekogusse, siis veelgi suurem

väljakutse on seda kirjeldada ajalehenupukeses. Kõige rohkem aga üllatas see, et kui luulekogu peeti juba ilmudes klassikaks, siis 1950. aastatel ilmunud nelja tsükli kohta ei leidnud ma ühtegi arvustust. See tähendab, et Ristikivist kui luuletajast enne 1972. aastat peaaegu et ei räägitudki.

1990. aastal ilmus „Inimese teekond“ esimest korda Eestis, sellele kirjutas järelsõna Karl Muru. Ta andis lühikese ülevaate Ristikivi proosast enne 1950. aastaid, kuid keskendus peamiselt luulekogule, mida pidas uskumatuks saavutuseks, sest ta ei pidanud seda tavaliseks, et proosameister võiks kirjutada justkui muuseas luuleraamatu, mis on „puhas lüürika“. (Muru 1990: 68) Muru pakkus välja, et ka tsükklisse kogumata esimesed luuletused on kirjutatud 1950. aastatel, nii et Ristikivi tegevus luuletajana jääbki vaid ühte kümnendisse. Võib-olla sellepärast pidas ta ka kogu „silmapaistvalt terviklikuks“, kuigi need luulekogu viis tsükli on lähtunud erinevatest kogemustest. (Muru 1990: 70) Kirjutaja märkis, et Ristikivi alustab filosoofilise käsitlusega inimesest ning järgnevates tsükklites on võimalik tajuda konkreetsemalt mõnda kogemuslikku alget, samuti seotakse üksikindiviidi kogemused järjest laiemaga grupiga ning lõpuks üldinimlikkusega viimases tsükklis (Muru 1990: 71). Ta lisas, et Ristikivi luule maailm on silmnähtavalt suhteline, kus liigutakse erinevate vastandlike võimaluste vahel, see maailm on rahutu ning pidevas muutumises, ometigi see segadus püüdleb millegi poole, mis jääbki piiritlemata, kuigi sellel võib olla „palju nimesid: rand, sadam, kodu ja kodumaa /.../“. Kirjandusteadlane märkas, et luulemina ei jää kusagile, vaid ta „kodu“ on justkui ses liikumises. (Muru 1990: 72 - 73) Ka Muru leidis, et luulekogu näib läbinisti traagilisena, ometigi lisas ta, et tihti leidub pärast sünget ja lootusetut meelekindel vastulause, luuleminal on lootus ja luulemaailmas võimalus imeks. (Muru 1990: 75) Karl Muru järelsõna on tänu oma pikkusele palju sisukam ning üldistusjõulisem kui Välis-Eesti arvustused pärast luulekogu ilmumist, on märgata tema pingsat süvenemist ning tema austust Ristikivi luule vastu, ta suudab lihtsate sõnadega nagu Ristikivigi edasi anda väga täpselt luulekogu peamiseid ideid.

Toomas Muru kirjutas 1991. aasta Vikerkaares kahel leheküljel Ristikivi luulest. Tema kirjutise esimene kolmandik arutles üldiselt kirjanduse ülesandest, ta võrdles kirjanduse olemist loodusnähtuste eksisteerimisega ning leidis, et Välis-Eesti kirjandus on võib-olla loomulikumaltki arenenud kui Kodu-Eesti oma. Teises kolmandikus vaatles kirjutaja Ristikivi luulekogu esimest luuletust, sest „olemiselt meenutab terve luuletus kaheharulist /.../ puud“ ja see luuletus meenutas ka midagi „puulikku“. (Muru 1991: 57) Samuti olid

need esimese luuletuse sõnad tähtsad, kuna nende mõisted „kujundavad ja mõtestavad poeetilist aegruumi ja selle olemist“, ka pidas ta tähtsaks selle luuletuse viimaseid ridu *Olemine – mitteolemine, / üks neist on uni / ja teine pole sedagi*. (Ristikivi 1990: 7), mis sarnanevad Gustav Suitsu 1922. aasta luulekoguga „Kõik on kokku unenägu“ - see on inspireeritud I maailmasõjast ning seepärast arvas Muru, et „Inimese teekonna“ „unenäolisust /.../ vermib II maailmasõda ja selle mullistused“ (Muru 1991: 58). Viimases kolmandikus vaatles autor ka mõnda teist luuletust, näiteks luuletuses „Minagi olin Arkaadia teel“ teine värss *kuigi ma sündisin saunas*. (Ristikivi 1990: 39) osutab Toomas Muru arvates maarahvale ning selle vaimsusega suhestuvatele Ernst Ennole ja Juhan Liivile. Muru kirjutas lühidalt Ristikivi müütide lembusest ning allusioonidest Piiblile ja antiigile ning eelviimases lõigus pikemalt Ristikivi romaanist „Viimne linn“ ning kirjeldas, kui tähtis on müüt Euroopast selles teoses. (Muru 1991: 58)

Juhan Habicht kirjutas väga lühidalt 1991. aasta novembris nupukese ilmunud luulekogust. Selles lühikeses arvustuses märkis ta paljude üllatust, et kogu Ristikivi paarikümneaastane töö luule alal mahub ära vaid ühtede kaante vahele. Ta kordas oma eelkirjutajaid, kui märkis, et kuigi luulekogu koosneb erinevatest tsüklitest, tundub see siiski väga ühtsena. Ta kinnitas luulekogu ajatust, ta pidas seda nauditavaks sõltumata aastanumbrist ning võrdles 1990. aastate ümberkorraldusi ka Ristikivi ümberkorraldumisega Rootsis, kuigi lisas mööndes, et siinsetel eestlastel on kodurand alles jäänud. (Habicht 1991: 4) Sama aasta jõulalaupäeval ilmus Rein Veidemanni kirjanduskommentaari ajalehes Sirp. Veidemann tervitas Ristikivi luulekogu ning pidas seda parimaks (jõulu)kingiks, kuigi väike tiraaž raskendas selle kättesaamist; ta kiitis selle köidet koos kaunite eksliibristega, pidas raamatuks, mis on „suure armastusega valminud“. Kirjutaja pidas luulekogu ilmumist Ristikivi kojusaabumise tähistajaks, samuti arvas, et Ristikivi nagu ka luulemina geograafiline „kodu“ ongi rännakus, ta lisas, et „kõik on vaid üksainus jätkumine, kestmine /.../ lõplik lõpmatuses ja lõpmatus lõplikus“. (Veidemann 1991: 7)

1992. aasta alguses ilmus põnev arvustus Tõnu Õnnepalult Eesti Ekspressis, kus ta ei tegelenud luulekogu ümberjutustamisega, vaid pani kirja oma elamused luulekogu lugedes. Ta oli sissejuhatuseks õnnelik, et väliseestlasi on hakatud kiiremas korras vabas Eestis avaldama, seda hoolimata paberipuudusest; Ristivi ta aga „suureks luuletajaks“ ei pidanud: Õnnepalu märkis, et ta looming katab vaid 50 lehekülge, see pole olnud üllatavalt modernne ega vanamoodne, pigem tundub ta looming harilik, „tundub nagu selle võiks olla

kirjutanud ükskõik kes.“ Siiski leidis kirjutaja, et see sentimentaalsus mõjub, võrreldes luulekogu mõne tundelise filmiga, mida jälle nähes ollakse imekombel erutunud. Ja Ristikivi luule on mõjunud seepärast, et ta ei taha mõjuda, vaid näida huvitu; tema pagulus pole mängitud, vaid see on tema olemuses. Önnepalu märkis, et Eestimaalt põgenemise ning kodumaatuse kurbus on sama õnnetu kui tema keelatud armastuse äng – Önnepalu vihjas Ristikivi oletavale homoseksusaalsusele. Lõpuks kinnitas arvustaja, et igaüks ei saaks kindlasti neid luuleridu kirjutada, sest „ükskõik kelle kirjutatud“ luulet on ülimalt keeruline järele teha, ainult Ristikivi, kes on juba olemuslikult eemalevaatav, on seda suutnud. (Önnepalu 1992: 23)

Peeter Küntler kirjutas 1992. aasta märtsis „Inimese teekonnast“ lausa nii suure hakkamisega, et see avaldati kaheosalisena järgnevides Sirbi numbrites. Esimeses osas kirjeldas autor Ristikivi erilist olukorda võrreldes teiste väliseesti kirjanikega: loomulikult ei olnud ta soositud, aga samas ta ei olnud ka avalikult ega agressiivselt Nõukogude Liidu vastane. Seepärast tundsid nõukogude eesti kirjandushuvilised Ristikivi loomingut ning loodeti, et Ristikivist saab vähemalt postuumselt Nõukogude Liidus avaldatud ning aktsepteeritud kirjanik, seda siiski ei juhtunud. „Inimese teekonnaga“ sai autor tuttavaks juba Ristikivi mälestusteenistusel Õpetajate Majas, kui Karl Muru toetus seal peamiselt luulekogule kirjanikku meenutades, kuna Ristikivi ise endast palju ei rääkinud. Küntler uskus arvustuses, et kõik kirjandushuvilised olid „Inimese teekonnaga“ juba enne riigikirjastuses ilmumist tuttavad – kahjuks ei saanud nad seda kuidagi arvustada. Küntler oli vaid ühes asjas kindel: luuleraamat pole kindlasti modernne, Ristikivi laskis „hõljuda mälestuste kuldsel aural“, kuid mälestuslikkus ei ole siiski peamine luulekogu sõnum. (Küntler 1992a: 4) Teises osas analüüsis ta luulekogu peamiselt proosateoste vahepalana: kui Ristikivi Tallinna-triloogiat pidas Küntler „ürghuvitavaks“ just meie linnastunud rahvale, siis hilisemates ajaloolistes romaanides ei leidnud ta seda sädet, ta oli kindel, et teised eurooplased oleksid oma rahvast, riigist kirjutanud palju võimsamalt, „seotud vere, keele ja usu kaudu“ – nii, nagu Ristikivi kirjutas oma kolmikteose. „Inimese teekonnaga“ lõikas kirjanik läbi vaikuse, mis oli ta ümber tekkinud ning näitas, milline haruldane natuur ta tõesti oli. Tervet teost läbib isamaa ja paguluse teema, aga see ei ilmu kusagil erksalt, vaid hajusalt ja õrnalt, see tundub väga aus teos, lausa nõnda, et Ristikivi tundub sisemiselt ideaalse kristlasena. Ristikivi inimese teekond on tihedas seoses kirjaniku teekonnaga ning Küntler uskus, et tervikpilt Ristikivist on kujunemas. (Küntler 1992b: 4)

Küllap olid need kõik arvustajad Ristikivi luulega ka enne selle ilmumist tuttavad või olid vähemalt luuletusi sirvinud. Neis 1990. aastate arvustustes on palju rohkem märgata süvenemist ning luulega tegelemist kui 1970. aastatel Rootsis või mujal kirjutatud kriitikas. Erinevad on ka arvustuse kirjutamise viisid: kui varem olid arvustused peamiselt (pool)üंबरjutuslikud, siis kodueestlaste kirjutised tundusid vahedamad. Karl Muru järelsõna andis ka järgnevatele arvustajatele väga hea põhja, millele toetuda ning millelt mõtteid edasi arendada, kahjuks ei kirjutanud ükski kirjandusteadlane kohe pärast luulekogu ilmumist Rootsis sellist võimast (lüh)esseed. Kui esimestes arvustustes tundsid paljud kriitikud pessimismi või ängi, siis 1990. aastate eestlased nimetasid seda kodumaatuse-paguluse tundeks, Õnnepalu julges seda siduda lausa homoseksuaalsusega, samuti nägi Karl Muru pessimismi vastu astuvana väga tugevat lootust. Loomulikult ei rõhutatud enam seda, et „Inimese teekond“ jääb klassikaliseks teoseks, see oli ilmselge, uuemad kriitikud lugesid luulekogu juba mitmendat korda, see tähendab, et raamatul on olnud lugejate jaoks aega „küpseda“ ning ka lugeja ise on arenenud, mis tähendab, et lugemiskogemus võis olla täiesti erinev, näiteks Õnnepalu jaoks pakkus teine lugemine palju äratundmisrõõmu. Tundub, et 1990. aastate eestlased olid tõeliselt õnnelikud ja uhked Ristikivi „koju saabumise“ üle, nagu mainis Rein Veidemann.

2003. aastal ilmus viimane füüsiline trükis Eestis Ristikivi luulekogust koos Janika Kronbergi järelsõnaga. Ta kinnitas, et Ristikivi oli oma aja üks suurematest eepikutest, ometigi jõudis ta vahepeal ilmutada luulekogu, kusjuures kui mõnd tema proosateost on saatnud kriitikanooled, siis luulekogu on alati armastatud ning paljude jaoks on Ristikivi loodud luule väärtuslikumgi kui proosa. (Kronberg 2003: 81) 2003. aastaks oli luulekogu tõlgitud juba kolme keelde ning soomlased olid andnud välja põneva luule- ja muusikaplaadi „Põlev Ristikivi“. Selline menu oli haruldane, Kronberg põhjendas seda Ants Orase 1973. aasta arvustust tsiteerides, samuti oli ta kindel, et tegemist oli kindlasti pagulasluulega, mille alla kuulusid nii nostalgilised õhkamised kui ka tunne, et kodust eemalviibimine on rännak, seiklus. Ristikivi luule moodustas seega ühe suure oksüümoroni: seal on rõõm teeloleku pärast, aga samas äng kodumaa kaotuse pärast. (Kronberg 2003: 82 - 85) Ristikivi oli õigeusklik, aga ta ei kuulutanud seda misjonärilikult oma luules, pigem ta sidus selle vastuokslikult antiikmütoloogiaga; see vastuokslus esineb säravalt Kreekas, kus Ristikivi leidis oma usu kodumaa, aga ka „lihase pärija“. Kronberg uskus, et Spiridonis Arvantis, kellega tekkis pärast kohtumist tihe kirjavahetus ja kellele ta jättis päranduseks 5000 krooni, oli see ränduri kepp, mis puhkes õide. (Kronberg 2003: 86)

Samuti arvas ta teistele toetudes (kuid neile viitamata), et luuletsükli „Varjumäng“ kinonäitlejaks oli tummfilmiajastu täht Clara Bow (1905 - 1965), kes oli tema „kinolinal imetletud paleus“ (Kronberg 2003: 90). Kirjutaja lõpetas positiivselt: ta oli kindel, et Ristikivi luule ei koosne vaid ängistusest, sest see pole vaid ühe inimese, vaid pigem inimkonna teekond ning see ei koosne vaid traagilistest sündmustest. Ta tsiteeris luuletusest „Ka sisaliku tee jätab jälje“ ridu *See, mis sa naeratades kinkisid, / võib kunagi otsa saada, / aga naeratus jääb*. (Ristikivi 2003: 11) ning leidis, et see naeratus, mis jääb ka ängistuse ajal vaimse inimese „võidukaareks“, ongi Ristikivi luule põhiväärtuseks (Kronberg 2003: 91).

Seda luulekogu saatis aga vaid kaks üsna lühikest arvustust, üks oli Rein Veidemanni kirjutatud, kes kirjutas ka väikese kommentaari pärast 1990. aasta trükise ilmumist ning teine tollal 20. eluaastates oleva Rolf Liivi arvamus. Veidemann leidis, et „Inimese teekond“ on tõesti luule „hingelt hingele“, ta nägi, et see on hinge pihtimus meie kõigi olemuslikust pagulusest, kuid seda on võimendanud Ristikivi enda „isamaakaotus“. Veidemann lisas ka uue märksõnana „ootuse“, ehk Ristikivi luule usub, et on kindlasti midagi, mis jääb; samuti jääb luulemina, traataia vermed näol, ikkagi ootama. Samuti pidas ta „Inimese teekonda“ „eestlase-üldistuseks“. (Veidemann 2004) Rolf Liivile jäi silma antiigi ja kristliku kummaline lõimumine ning nende disharmonia, mida pidas siiski võluvalt originaalseks. Ristikivi kontseptsiooni inimesest pidas ta tähtsusetuks, luuletaja näeb inimest universumi kõrval üsna tühisena, lisaks märkis Liiv ära mõningad allusioonid Piiblile. Autor uskus, et Ristikivi geniaalsus peitus selles, et ta ei salanud inimeste hedonistlikku alget, vaid esitas seda poeetiliselt labaseks muutumata. Lõpuks oli Liiv kindel, et luulekogus jääb domineerima „ajatu, igavene ja sakraalne“. (Liiv 2004)

2003. aasta trükis ei tekitanud eesti kirjanduses sellist tormi nagu 1990. aastate alguses, kui „Inimese teekond“ oli paljudele uudne. Ka Janika Kronbergi (lühikesee) oli vähem luulekogu analüüsiv kui Karl Muru oma, see on seletatav sellega, et Kronbergil oli palju enam luulekogu ümbritsevat materjali, Muru pidi toetuma peamiselt ainult luulekogule. Veidemanni ja Liivi arvustused olid pigem uue üllitise tutvustused, kuid samas oli ka nende arvustustes palju uut, mida enne ei märgatud, näiteks ootuse sümbol Veidemannilt või antiigi-kristluse disharmonia Liivilt (mida oli lühidalt kirjeldanud küll ka Kronberg oma järelsõnas). Trükiste vahel oli vähem kui 13 aastat ning see polnud uudsete lähenemiste jaoks küllap piisav. Ristikivi luule on aga jäänud siiski kaasaegseks ning

lugejad leiavad sealt alati midagi uut. Ristikivi luule analüüsimine ning uudsete teemade leidmine käib põlvkonniti: kui pärast ilmumist leidsid väliseestlased palju ängi, kodumaatunnet, puhtust, siis esimest korda Eestis ilmununa märgati ka lootust ning vihjeid homoseksuaalsusele. Kuigi pärast 2003. aasta üllitist palju arvustusi ei ilmunud, siis mõningad leide avastati siiski.

Generatsioon on umbes 20 aastat pikk (Laden 2011) ja seepärast tasub vaadata 2012. aastasse (luulekogu ilmus 1972, eesti kriitikute arvustused ilmusid peamiselt 1992. aastal). Sealt leiame üsna pika artikli kirjandusteadlaselt Cornelius Hasselblatt, kes osutas Ristikivi luule huvitavatele tähelepanekutele ning samuti eestlaste mõnele valele järeldusele. Autorit ärritas see, et Ristikivi peetakse põgenikustaatus, isamaatuse all kannatanuks, justkui seda poolt Ristikivist tähtsamaiks pidades; ta seletas kodutuse ja kodumaatuse erinevust ning pidas kodutust Ristikivi luule iseloomustamiseks paremaks märksõnaks, kuna sellega seostub üldine üksildus, kodumaatus on aga palju kitsam ning viitab otse isamaatusele. Autor lisas, et ei tasu luulekogu lugeda liiga biograafiliselt, kuna see takistab näha seda, mida Ristikivi on tahtnud esitada. Ta luges luulekogus esinevad sõnad üle ning leidis, et „kodumaatust“ üldsegi ei esine, küll aga kaheksa „kodust“ tulenevat sõna ja ta kordas, et kodu on Ristikivi luules miskit muud kui kodumaa. Hasselblatt vaatles oma kirjutises kõiki erinevaid kohti, kus kodu ilmnes ning lükkas iga tõestusega ümber arvamuse, et kodumaa(tus) oleks midagi Ristikivi luulele omast. Ka sõna „isamaa“ luulekogus ei ilmne, ainult „isamaatus“ Arkaadia-luuletuses, kuid seal osutab see pigem sisepagulusele. Kirjandusteadlane mõõnis, et selline arvamus pole paljudele eestlastele kindlasti vastuvõetav, kuna isamaa on meile sümbolina väga püha. (Hasselblatt 2012)

Tema arvamust, et Ristikivi ei põdenud oma pagulasstaatus pärast, toetab ka Ristikivi päevaraamatus koht, kus ta kirjeldab 26. novembril 1961, et on möödunud 18 aastat ajast, kui ta Eesti rannast lahkus; aga ta ei suhtu sellesse kõigi raskuste kiuste traagiliselt ja lisab „võõras olin ma juba sealgi [Eestis]“ (Ristikivi 2008: 289). Hasselblatt märkas patriootilise isamaalisuse asemel Ristikivi luules rändamislembust: ta leidis väga palju mere, reisimise ning laevastikega seotud mõisteid, sadama-kujundiga tuleb aga Ristikivi uurides olla ettevaatlik: see ei ole varjupaik, kuhu jõuda, vaid alati ärasõidukoht või ainult puhkekoht. Üks mitte-estlane ütleb pärast 40 aastat Ristikivi luulekogu ilmumist, et väliseestlase luule on palju mitmekihilisem ning ebakonventsionaalsem, kui oleme

oletanud, ta on kindel, et Ristikivi isamaatus oli „vaimse ja hingelise kodu puudumine“. (Hasselblatt 2012)

Ristikivi luulekogu „Inimese teekond“ ilmus 1972. aastal ning korrates Ants Orase sõnu „jäetakse – mille jätab vähemalt nende ridade kirjutaja – alatiselt kättesaadavaks“ (Oras 1973: 50). Kui esimesed arvustused olid peamiselt kirjeldavad, siis teise trükise ilmudes Eestis ilmus väga palju erinevaid käsitlusi luulekogu mõistetest ning oldi õnnelikud, et nii suur eesti kirjandusteos jõudis lõpuks Eestis ilmuda. Kui see ilmus 2003. aastal, siis enam ei arvatud, et seda rõõmu hea teose üle peaks nii palju välja elama, kuigi paar arvustajat suutsid siiski leida tahke, millele keegi polnud tähelepanu osutanud. 2012. aasta kirjanduselu lõi kindlasti kihama Hasselblatti artikkel Ristikivi isamaatusest, tema kui väljaspoolt eesti kirjanduse austaja märkas neid loominguosi, mida eestlasel on olnud väga raske märgata. Olen kindel, et „Inimese teekonna“ retseptsiooniteekond pole kindlasti veel lõppenud, vaid on väga paljut, mida luulekogus pole veel tähele ning kirja pandud.

2. INIMENE JA „INIMESE TEEKOND“

Käesolevas peatükis analüüsin inimesekujutust Ristikivi luulekogus. Vaatlen motive kaugus, lähedus ja lootus, et analüüsida luulemina ja luuletaja suhet nende märksõnadega. Luulekogu pealkiri on „Inimese teekond“, mind huvitab, missugune on Ristikivi käsitus inimene. Minu ülesanne on leida luulekogust laiem üldistatud vaade nende motiivide abil. Kasutan alustekstina Karl Ristikivi 1990. aastal Eestis ilmunud luulekogu (Ristikivi 1990) ning lisan sellele viidates vaid leheküljenumbrid.

2.1. Kaugus ja lähedus

Terves luulekogus on vaid kolm² luuletegelaste füüsilist kontakti: *Korraks su juukseid / silitan käega* (lk 36); *löögem kokku käed ja kannud* (lk 40); *Su põse puudutus / jääb üheksandaks laineks* (lk 50). Luulekogu ainukesed tegelaste kontaktid on hetkelised, autor pole inimest kujutanud teisest lähtuvalt, vaid tegelased on mõistetud jääma eraldiseisvaks. See üksindus pole aga nukker, pigem on omaette olemist võrreldud iseseisvusega ning soositud, nagu luuletsükli „Sõnajalad“ neljanda luuletuse esimestes ridades: *Tea nüüd! Ja mine siiski püstipäi / ka siis, kui ükski teine seda teed ei käi.* (lk 18). Autor on pidanud selles luuletuses üksinda olemist üheks tugevuse näitajaks ning kuigi „oma teed“ käimine võib olla raskem, peab selle omaette olemise üle olema uhkem kui näiteks suuremas grupis enda teadmisi ja olemust salates.

Kõige teravamalt esineb luuletegelaste kaugus tsüklis „Varjumäng“, kus kaugus ei ole vaid ruumiline, vaid ka ajaline: luulemina näeb endist armastatut kinolinal, milles ta ihaldatu oli *ainult vari / ja masina elutu kaja* (lk 25) ehk näitleja justkui oleks ja samal ajal ei oleks kohal, see moodustab väga tugeva dissonantsi. Kinolinal tuttava nägemine ärgitab luulemina mõtlema möödunud aegadele ning ta justkui liiguks mälestustes kahekümne

² Luuletused „Rukis on õitsenud“, „Clementine!“ ja „Kõik möödunu saab unenäoks“

aasta tagusesse aega, meenutades neid tundeid, mis ta tundis, kui esimest korda näitlejannat linal nägi. Ometi on ta nüüd kindel, et ta pole kunagi saanud midagi oma tunnete vastu, kuid selles ei süüdistata ta teist ega ennast, vaid pigem peab seda paratamatuks. Ristikivi jaoks on kinolinal esinev näitleja vaid sammuke lähemal kui mälestus temast. Ta nimetab mitu korda kinolinal esinevat tegelast varjuks, kuid pärast seansi lõppu, kui proovib lugeda tema nime, siis seda enam plakatil pole ning teda peetakse varju varjuks. Nii mälestused kui kinolinal esinevad filminäitlejad on varjud, kuid filmi vaatamisse sekkub lisaks ka „masina elutu kaja“, mis reedab kinolina valskuse.

Selles luuletsükliks on vaid kaks tegelast: luulemina ja filminäitleja, keda tegelikult füüsiliselt pole. Neis luuletustes on vaid kahel korral kellelegi kolmandale õrnalt vihjatud: *Ei olnud sa esimene, / sa viimaseks ka ei jäänud* (lk 27), kus luulemina kinnitab, et tema ihaldusobjekti kõrval on olnud ka teisi; *Veel loeksin su unustatud nime, / kuid juba keegi pooleks rebind sildi* (lk 29), see vihje on veelgi hägusem, sest isikut, kellele luulemina osutab, ei tunne ta isegi. Kui alguses kõnnib luulemina üksi ning kohtab tuttavat nime, siis talle meenuvad kõik vanad ülevad emotsioonid ning ta soovib neid uuesti läbi elada kinoseansil, kuid ta mõistab, kui kaugel ja kättesaamatu teine on ning mõistab, et ta on alati temast nii kaugel olnud ning pole tegelikult kunagi tema lähedust tundnud. Selline läbielamine tekitab kindlasti üksildustunnet ning viimases luuletuses soovib ta näitlejannale nii-öelda hüvasti öelda, kuid ta ei kohta enam tema nime. Luulemina otsib lahkudes seda sama rada, mida mööda ta oli kinoni jõudnud, et seda jätkata ning on ometigi kindel, et tema ihaldatu ei sure nii kaua, kuni keegi temale veel mõtleb. Tundub, et selles luuletuses on inimestevaheliseks läheduseks kinolina kaudu kohtumine või ainult nime lugemine, samas need mõlemad „kohtumised“ muutuvad luuletustes ka valusateks kaugusteks.

„Varjumäng“ on ka üks kõige programmilisemaid tsükleid Ristikivi luulekogus, sest seal on väga kerge järgida tegevuse käiku, luuletused on üksteisega väga sarnased ning räägivad kõik ühest sündmusest. Teistes tsüklites on ühtset teemat või lugu palju keerulisem leida, võib-olla ainult viimases tsükliks „Maa ja rahvas“ on märgata teravamalt luuletuste sarnasust. Selle tsükli üks peamiseid eesmärke on rõhutada, nagu võib ka pealkirjast järeldada, maa ja inimeste vahelist ühtsust ning lähedust. Juba esimeses luuletuses lõhutakse piir elutu maa ja elavate inimeste vahel, kui kirjutatakse *Iga jalatäis maad on kellegi käsi, / iga peotäis mulda on kellegi käsi / mis pudenend kellegi käest*. (lk

59). Isegi, kui inimesed pole otseses interaktsioonis, siis kaudselt puutuvad nad üksteisega kokku siiski, selles idees võib üksildane hing leida suurt lohutust. „Maa ja rahva“ luuletsükliks avaneb luuletaja filosoofia, mis näeb maailma ühtsena ning üksteisega segunemises ning vaheldumises, olles üksteisega alati kooskõlas. Seda filosoofilist ideed väljendab ka luulekogusse tsüklistest eraldi lisatud luuletuse viimane rida *Kõigi teede pikkus ajas on võrdne*. (lk 11). Selles reas ning kogu luuletuses „Ka sisaliku tee kivil jätab jälje“ avaneb luuletaja tunnetatav maailm, see, kuidas ta tajub seda, et kõik, mis on olnud või tulemas, on jääv.

„Maa ja rahva“ tsükliks ei kirjeldata inimeste rõõmu koosolemisest, vaid inimeste hulgad on kujutatud üsna külmalt, näiteks *Lõikajad tulevad põllult / ja kalurid tulevad merelt* (lk 64), mis näitab rahvast väga eraldiseisvalt, samuti puudub selles luuletuses luulemina ehk me ei näe tema võimalikku suhestumist nende inimgruppidega. „Maa ja rahvas“ ei räägi inimesest, vaid gruppidest, seda kujutavad ka read *Kümme tuhat sõdurit tulevad koju / ja kolmsada ei tule kunagi tagasi*. (lk 65). Mängides nende inimeste hulga suuruse või väiksusega iseloomustab ta mingi lahingu võitu, samas pöörab meie tähelepanu ka sellele, et kolmesaja inimese kaotust on *kerge mäletada* (lk 65), kuid lisab: *Aga üks, kes koju ei tulnud, / kes mäletab teda täna, homme ja iga päev?* (lk 65) rõhutades sellega, kui kerge on unustada üksikinimene. Samas õhkub tervest tsüklist tunne, et üksikinimene polegi maailma lõpmatust arvestades väga tähtis, näiteks samas luuletuses küsib autor retooriliselt *Kui tuhat aastat on ainult üks silmapilk / ja igavikulinnuke laulab, / mis on siis sellest, kes eile või teisel saarel*. (lk 65), sama ideed esitab ta tsükli esimese luuletuse viimastes ridades: *Kes olen mina, / et ma mõõdaksin loomispäevade pikkust?* (lk 59). Maale ja rahvale lisandub luuletustes kõrgem jõud, kes suudab tuhandeid aastaid ajalugu hallata ning mäletada ja kes on sellise voolava ühtse maailma loonud. Ühelt poolt tundub seda tsükli lugedes, et me oleme üksteisele väga lähedal, peaaegu koosneksime teistest, teiselt poolt aga rõhutatakse just inimgruppe ning seepärast isiklikku lähedust pole ja luulemina distantseerib end kujutatavast rahvast ning veel enam kogu loodu loojast.

„Maa ja rahva“ filosoofiline taust suhetest inimgruppide ja maa vahel vastandub varem kirjutatud tsükliga „Fragmente „Keelatud territooriumist““, mis tegeleb peamiselt luulemina tunnetega üksinduses või suhtlusega kaaslasega. Kui luuletaja kirjutab esimeses luuletuses *See on sama taevast, / sama udu ja sama meri / ainult aimatud*. (lk 49), siis jääb arusaamatuks, kas ta kirjeldab seda mitme inimese pilgu läbi – nagu see on „Maas ja

rahvas“, kus grupid üksteisega sarnaselt maailma kogevad ja on üksteisega põimunud – või kirjutaja proovib esile tuua, kui isiklikult me maailma kogeme: võime küll näha sama keskkonda, kuid igaühele on see siiski erinev. Kolmas luuletus algab sõnadega *Miski ei kao*. (lk 51), mis on sarnane „Maa ja rahva“ ideega, et me oleme kõik mingil määral põimunud ning meist jääb midagigi, kas või muld. Neis luuletustes kirjeldatakse suhteid luulemina ning talle tähtsa inimese vahel, kuid kahes luuletuses pole üldse peale peategelase kedagi mainitud ja kõigis tekstides on raskuspunkt luulemina tunnetel ja kogemustel, kõik mõtted lähtuvad temast, isegi kui need on kellelegi teisele suunatud. Ta on üksi, lausa üksildane, kuna ta kirjeldab mälestusi, mis ta on läbi elanud koos olles ning talle on jäänud ka tsükli lõpuks lootus, et keegi ta päästab.

Sellest tsüklist erineb teistest luuletustest kõige rohkem tekst „Kõik möödunu saab unenäoks“, mis tundub Ristikivi luulekogu ainukese tõelise armastusluuletusena. See luuletus liigub kauguse ja läheduse piiril, astudes kord ühele, siis teisele poole. Selles luuletuses on ka üks kõigist kolmest luulekogu füüsilistest kontaktidest: *Su põse ainus puudutus / jääb üheksandaks laineks*. (lk 50). Peategelane on põsepuudutust nii kõrgelt hinnanud, et seda on võrreldud kõige tugevama lainega, selles värsis on luulekogu suurim lähedus (põsepuudutus), aga samas ka kurbus selle üle, et see jäi kõige intiimsemaks läheduse katseks, sest enne seda värssi on kirjutatud samas stroofis *Nii keeldud kaevul valvates / jäin januseks ja kaineks*. (lk 50), mis justkui osutaks sellele, kui palju ihasid jäi veel kätte saamata. Ühelt poolt kirjeldab luuletus seda, kuidas nad voodist lahkusid ehk siis see tekst kujutab väga sügavat ja intiimset lähedust, teiselt poolt kirjeldab luulemina armastatu lahkumist kui unenäoks muutumist ehk nende kaugus on muutunud suuremaks isegi mälestusest või kinolinal kohtumisest.

Luulekogule on omane kujutada kaugust ja lähedust erinevates aspektides: nii füüsilises, kujuteldavas kui metafüüsilises kauguses. Kasutatakse füüsilisi vahemaid (nt *Kes seal laulab laane taga, mängib pilli mäe taga* (lk 8)), „Varjumängus“ proovitakse leida vastus, kui lähedal või kaugel on kinolinal olev näitleja, ainsas armastusluuletuses jääb kõlama mõte, et unenägu on justkui kaugemal või kättesaamatum kui mälestus. Nii kaugusemõistega mängides tundub, et Ristikivi tegelaste jaoks polegi füüsiline lähedus, kaugus niivõrd tähtsad, pigem see, kui lähedal on nende jaoks mälestus millestki meeldivast. Samas tsükli kirjutab Ristikivi *ja mulle ei ole jäänud enam / ühtegi*

valguseaastat. (lk 49). Ta segab omavahel nii ajalise kui ruumilise kaugusemõiste, mis iseloomustab tema tegelaste kaugus- või üksindusihalust.

2.2. Lootus

Lootus on üks kolmest kristlikust väärtusest armastuse ja usu kõrval. Karl Ristikivi ristiti õigeuskikirikus peaaegu kohe peale sünni ning religioosseks jäi ta elu lõpuni (Nirk 1991: 10). Tihti on märgatud luulekogu pessimistlikkust, millele lisaks märgitakse kohe pehmendava toonina seda, et luuletustes on märgata ka lootust või õhkavat elusoojust (nt Eller 1972 või Jürma 1973). Ristikivi lootus pole siiski eksplitsiitne, pigem peab selle ära tunnetama tekstis endas või märkama piibellikes allusioonides; tema lootus tundub tihti *deusexmahina*'lik, kuna viimane rida või värss lisab kogu eelnevale pessimistlikule tekstile teistsuguse, lootust andvama vaatenurga.

Kõige rohkem lootusemotive võib leida luulekogu uutes lisatud tekstides, mille Ristikivi on arvatavasti hiljem kirjutanud kui 1950. aastatel kirjutatud tsükliid. Luuletuses „Ei, meie ei tule kunagi tagasi siia randa“ kirjeldatakse pikalt, kuidas lapsepõlve rand, mis oli tollal särav ja „noor“, on nüüd surnud, rõhutades teksti lõpus veel kord pealkirja. Viimane värss *Aga nii kaua kui hingab meri, / sünnivad alati uued rannad*. (lk 9) muudab lapsepõlveranna kaotuse vähem valusaks, kuna süstib lootust, et uued tähtsad kohad ja inimesele armsad elamused tekivad alati. See on Ristikivile omane nukker lootus, mis ei proovigi eelnevat olematuks teha, kuid annab piisavalt indu, et elus edasi minna. See värss on muust luuletusest tühja reaga eraldatud, mis annab lugejale aega selle kurva lapsepõlvekaotusega leppida, samuti annab lootust ka see tühimik – me näeme, et sellele kindlale imeperatiivile (*Ei, meie ei tule kunagi tagasi siia randa*. (lk 9)) lisandub midagi veel.

Lapsepõlvemälestustega seostub hästi järgmine luuletus, mis kirjeldab luulemina nägemust sellest, et meie juured ei ole mitte lapsepõlves, vaid pigem kõikjal, kuhu me satume. Kuid seal ei esita lootust mitte viimane värss *Äkki haljendab ränduri kepp / ning kasvatab juuri ja õisi*. (lk 10), mis iseloomustab luulemina nägemust meie juurtest koos piibelliku vihjega, pigem esineb lootus kolmanda stroofi esimeses reas *Ei nad päriselt kao*. (lk 10), mis viitab

võõrastele paikadele, mis saavad omaks ja seejärel jälle võõraks. Luuletus rõhutab, et kõik kohad, kus me oleme käinud ja kogemused, mida me oleme saanud, jäävad meile siiski alles, isegi kui need võivad muutuda meile täiesti võõraks. Ka siis, kui need kohad on meie jaoks ruumiliselt väga kauged, siis mälestustes jäävad nad meile lähedaseks. Esiti võib tunduda luuletuse toon kurb: paljud leiavad, et meie juured peaksid olema võrsunud meie lapsepõlves, kuid luulemina vaidleb sellele julgelt vastu. Kuna Ristikivil polnud lapsepõlves kunagi päris oma kodu (vt Nirk 1991: 9 - 10), siis see lootusetus kandub ka luuleminale, aga muundub seejärel lootuseks: kui juured ei ole lapsepõlvemälestustes, siis on nad igal pool, kuhu me kunagi satume.

Kõige rohkem eristub ülejäänutest luuletus „Ka sisaliku tee kivil jätab jälje“, millel puudub tegevustik, pigem koosneb see ütlustest maailma kohta ning annab mingeid soovitusi selleks, kuidas peaks elama. Selles tekstis on nähtud elu üsna positiivsena ning sellest võib välja lugeda palju lootusemotiive. Luuletuses ilmneb Ristikivi filosoofia, et kõik jääb justkui alles ning miskit ei jää kadunuks, näiteks *Rõõm, mida sa kinni püüda ei teadnud, / jääb igavesti ootama.* (lk 11), mis rõhutab headuse jäävust ning samas annab ka lootust, et kui millestki väljateenitust on mööda mindud, siis see jõuab nii või naa tagasi. Ridades *Isegi ütlemata jäänud sõnad / on mõttes öeldud / ja kuhugi tallele pandud.* (lk 11) kohtame Ristikivile omast kõige jäävust, aga samas lisandub sellele ka vihje üldreligioossele tõdemusele, et me vastutame kõrgema jõu ees, me oleme kõik oma tegude ja isegi mõtete eest vastutavad. Samuti väljendub selles lootust, et meie heated on arvesse võetud, isegi kui need on jäänud vaid mõtete tasandile.

Enne tsükleid on Ristikivi kirjutanud samuti ühe filosoofilise luuletuse (lk 14), mis küsib elu metamorfooside kohta, kuid lisab, et tema, kes neid saladusi tundis, on nüüd pagulane (vihjab Ovidiusele). Luuletus on üsna pessimistlik, küsitakse väga suuri küsimusi ning mõistetakse, et neile on võimatu vastata, sest vastajat pole enam. Viimane stroof kirjeldab pagemist teise randa, lootuseta, et sealt võiks vastuseid leida, samuti pole see pagemine juba olnu eest, kuna selle on kuulutanud asjatuks tarkus. Sellele üsna lootusetule pildile lisab Ristikivi viimases reas: *Isegi rumalus teab, et tulevik jääb.* (lk 14). Ristikivi rõhutab sellega uute paremate kogemuste ja teiste küsimuste vastajate võimalikkust tundmatus tulevikus, see teadmine annab võimaluse uskuda nii positiivset kui negatiivset tulevikunägemust, kuid pärast suuri küsimusi ja pessimistlikku väljavaadet tundub see lootustandva kategoorilise teadmisenä.

Luulekogus on ka varem ajakirjanduses ilmunud üks tsükkel „Sõnajalad“, mille tekstid on üsna eraldiseisvad ja mida ühendab peamiselt vaid sõnajalamotiiv. Need tekstid on enamikus kirjeldavad ning keskendunud olevikule, kõige paremini annab lootusetunnet edasi tsükli viimase luuletuse viimane rida *Kuid tea – ka sõnajalg on ükskord olnud puu.* (lk 18). See annab edasi tervele luulekogule omast ideed, et me kõik oleme mingit pidi ühendatud ja me kanname edasi teiste saavutamata püüdlusi ning soove. Samuti pöörab see tähelepanu sellele, et ka kõige väärtusetumad või väiksemad omavad endas mitte ainult potentsiaali olla suursugused, vaid nad on kunagi seda ka läbi elanud.

Tsükkel „Varjumäng“ on luulekogu kõige programmilisem osa, see on lugu vanade mälestuste ja lootuste ülessulamisest, mis muutub pärast kinolinal nähtu läbielamist lootusetuks ning kurvaks kogemuseks. Pigem osutab see tsükkel mineviku ootustele, mis kunagi ei läinud täide ning alles nüüd saab luulemina tõeliselt aru, et ta on alati millestki tähtsast ilma olnud. Neis luuletustes pole ka vihjeid kristlusele ega luuletajale omasele elufilosoofiale – luulemina ja näitleja on täiesti eraldatud lausa kinolina ning ajalise piirdega. Kui viimases luuletuses loeme ridu *Nii, varju vari, enam me ei kohtu... / Või mine tea, kes tunneb kesköö-tundi!* (lk 29), siis esimene rida tundub kategoorilise uskumisena, kuid järgmine rida annab veidigi lootust, et see võib siiski juhtuda. See kõhklev lause kannab ainsat lootusekübet kogu tsükli ning seegi pole täielikult uskuv, vaid pigem äraootav suhtumine tuleviku võimalustesse. Selles tsükli on võimalik saada väga lähedale Ristikivi luuletegelasele, sest me saame väga intiimse vaate tema tunnete läbielamisele. Minategelast erutab tuttava näitleja nime nägemine, kuid teda jälle nähes elab ta uuesti läbi temaga esimese kohtumise ja mõistab, kui vähe ta sellest „suhtest“ on saanud. Ta mõistab, et talle ei jää muud võimalust, kui see kogemus vastu võtta ning oma elu edasi elada, kuid siiski ka pärast kinoseanssi sooviks ta veel kord tema nime lugeda ning seda suhet taas läbi elada. Ja kuigi ta suudab selle taaskohtumise enda seljataha jätta ning eluga edasi minna, siis jääb siiski lootma, et ehk ta kohtub temaga veel kord.

„Härsfjärden. Fantaasia g-moll“ on luuletsükkel, mis kannab kõige enam Ristikivi üle vee põgenemisega seotud tundeid ning see proovib võtta kokku seda lootusetust, mis võõral maal elades ning võõrastele tööd tehes tekib. Selle tsükli ilusa mineviku mälestused moodustavad lootusetute oleviku kujutustega väga tugeva dissonantsi, ometigi on vahel võimalik ka neis karmides ütlustes leida lootust. Esimese luuletuse idee on selles, kui

lähedal ollakse rõõmule ning uutele avastustele, kuid samas ka nii kaugel, sest karm reaalsus annab mõista, et see pole võimalik, selle teises stroofis aga antakse mõista, et see karm reaalsus on meie kõigi ümber; *kuid sadamad on igale meist lahti* (lk 35), mis annab lootust ja võimaldab unistada paremast tulevikust, see lõpebki ridadega *Kui ainult unistada oleks mahti, / saaks ookeaniks umbne vanglakaev.* (lk 35), mis küll ühelt poolt naeruvääristab lootust (sest vanglakaev ju jääb), aga samas süvendab lootust, et me tõesti saame muuta vähemalt enda nägemust olukorrast.

Selles tsükliks on ka mitu luuletust, milles räägitakse kellestki teisest kui luuleminast, luulemina õhkab oma kallima poole teises luuletuses *Ikka ja alati / lähed sa ära* (lk 36) või järgmises *üle noore avamere / põgeneb su siiras pilk.* (lk 37) ja kui kaheksandas luuletuses hüüab luulemina *Ootan, ootan sind...* (lk 43), siis talle vastatakse *OH, SHUT UP!* (lk 43). Selles tegevuses jääb silma Ristikivi tegelastele mujal mitteomane teiste ootamine või nende järgnemine. See järeleandmatu, kuid üsna mitteaktiivne soov armsamat püüda iseloomustab lootust, mis ongi olemuslikult passiivne. Ristikivi lõpetab selle ebamäärase ootuse ja järelejooksmise teravalt kogu tsükli lõpus: *kõik me seisame kord päris üksi, / kui paadimees meid sõuab üle Styxi.* (lk 44). See tundub ka Ristikivi tegelastele omane: lootus, et kunagi saab olla täiesti üksi rahu.

Tsükliks "Fragmente "Keelatud territooriumist"" asub luulekogu kõige lootusrikkam luuletus, mille sisu on seda enam süngem ning lootusetum. See viimane tekst koosneb kahest osast, mille esimesel poolel pöördub luulemina rändaja poole, et paluda tal minna ja öelda teistele, et ta jäi teekonnal maha oma uhkuse pärast. Teises pooles luulemina justkui murduks ning ta palub, et tema kaaslane temast veel ei lahkuks, vaid viibiks nõnda kaua, kui saab. Selles piinavas olukorras ei jää tal muud, kui lootus, et veel enne võllast jõuab keegi, kes saab teda sellest olukorrast päästa. See ei ole tavaline helgema tuleviku või kehvade asjaolude paranemise lootus, vaid surmahirmust tingitud lootus, mis on kõige tugevam ja teravam lootus. Surmahirmus inimesed võivad loota kõike, mis on vähekenegi võimalik ja ka luuletuses on näha, kuidas luulemina endale kinnitab, et võimalus pääseda veel on ning ta on valmis ootama seda pääsemist kas või igavesti. See luuletus kujutab kõige ehedamalt kristlikku lootust, ükskõik kui keeruline on elu siinpoolsuses, siis jäädakse igavesti ootama ja uskuma Messiase maaletulekut.

Lootus viimases tsükli „Maa ja rahvas“ on aga kaetud Ristikivi filosoofiaga, mis sealt kõige paremini ilmneb. Ta näeb, et kõik elus ja eluta on üksteisega seotud ning peab inimest tühiseks looja silmis. Luuletustes pole aktiivseid tegelasi, ainult mõnes tekstis võtab luulemina suurema mõtte kokku, näiteks tsükli esimese luuletuse lõpus: *Kes olen mina, / et ma mõõdaksin loomispäevade pikkust?* (lk 59) – tema lootus on suunatud temast välja, terves tsükli on tunnetatav kõrgema jõu kohalolek ning luulemina annab vastutuse enda ning teiste eludelt just kõrgemale jõule. Tsükli viimase luuletuse eelviimane stroof *Kõik on meile jäänud, / tee ja sadam kahe teekonna vahel.* (lk 66) annab vastutuse taas inimestele: meil kõigil on võimalus areneda ja rännata teekonnal, mis on meile jäänud (või ehk jäätud kõrgema jõu poolt?). See tühistab lootuse, et keegi teine meie asemel meie teekonda läbiks, inimestele antakse võimalus ja kohustus oma teekond ise läbida.

Luulekogule on omane kujutada lootust pigem Ristikivi enda elufilosoofia kui kristliku teoloogia läbi. Lootusemotive on võimalik leida tekstides lapselpõlvest, kus kinnitatakse, et nii kaua kuni maailm kestab, tekib uusi võimalusi ja kogemusi, samuti seda, et me pole määratletud vaid meie lapselpõlve kogemustest, vaid pigem moodustub meie olemus meie kõigist tajutud sündmustest. See lootus, et tulevikus on alati inimesel võimalik ennast muuta ja valida mõni muu tee suhestub terve luulekoguga. Isegi „Varjumängu“ suhte lootusetus „põiktänavas“ jääb õrn lootuskiir, et suhe võib veel edasi minna, autor ei lepi oma kogus lootusetute olukordadega – ta lisab neile mingigi positiivse, lootust andva rea.

KOKKUVÕTE

Bakalaureusetöö põhiline uurimisfookus oli inimesekujutus Karl Ristikivi luulekogus „Inimese teekond“. Minu töö oli jaotatud kahte peatükki, esimeses „Karl Ristikivi ja „Inimese teekond““ avasin laiemalt Karl Ristikivi elulugu ning keskendusin süvenenumalt mõnele tema eluga seotud probleemile, näiteks oletatavale homoseksuaalsusele ja vaatlesin Ristikivi üksindust eluloolisest aspektist. Peatüki teises osas süvenesin luulekogu „Inimese teekond“ retseptsiooni ning vaatlesin eri ajastute reageeringuid teosele. Teises sisupeatükis „Inimene ja „Inimese teekond““ keskendusin luulekogu sisule, toetudes kolmele luulemotiivile (kaugus, lähedus ja lootus), leidsin mõned laiemad üldistused luulekogu kohta ning uurisin Ristikivi luuletegelaste kujutust lähilugemise teel.

Esimese peatüki esimeses alapeatükis „Ristikivi lühike elulugu“ esitasin võimalikult kokkuvõtliku ülevaate Karl Ristikivi elust, toetudes peamiselt Endel Nirgi biograafiale (Nirk 1991). Olen kindel, et see annab lugejale, kes ei pruugi Karl Ristikiviga läbini tuttav olla, põhjalikuma arusaama kirjanikust ja võimaluse luuleanalüüsis paremini mõista autori rolli luuletuste sisus.

Teises alapeatükis „„Inimese teekonna“ retseptsioon“ käsitlesin läbi 40 aasta avaldatud kriitikat luulekogust. Minu ülesanne oli analüüsida retseptsiooni pärast iga luulekogu avaldamiskorda (1972, 1990, 2003). Lisaks vaatlesin veel 2012. aastal Cornelius Hasselblatti Sirbis tõstatatud isamaatuse-probleemi, kuna see muutis tavanägemust luulekogu „Inimese teekonna“ teemadest. Hasselblatti käsitus oli iseäranis prestiižne, sest ilmus autori 100. sünnipäeval. Leidsin, et Välis-Eesti arvustused esimesele trükile olid üsnagi pealiskaudsed ja jutustavad, samas julgeti öelda, et tegemist on klassikalise teosega, mida loetakse veel kaua. Kui raamat 1990. aastal Eestis ilmus, siis Kodu-Eesti arvustused olid palju vahedamad. Sellele aitas kindlasti kaasa Karl Muru väga põhjalik saatesõna ilmunud kogus. Kui väliseestlased tõid välja ängistuse või pessimismi, siis 1990. aastate kriitikud pigem kodumaatuse, aga näiteks Tõnu Õnnepalu julges vihjata ka Ristikivi oletatavale homoseksuaalsusele. Kõige rohkem üllatas, et kuigi Ristikivilt oli Tulimullas

1950. aastatel ilmunud neli luuletsükli, siis temast kui luuletajast ei kirjutanud keegi enne 1972. aastat.

Teise peatüki „Inimene ja „Inimese teekond““ peamine idee oli tutvustada kolme luulemotiivi kaudu luuletegelaste kujutust Ristikivi luules. Selleks kasutasin teksti lähilugemist ning proovisin leida võimalikult palju tekstiosi, mille kaudu kaugust, lähedust ja lootust mõtestada. Kaugusele ja lähedusele keskendudes mõistsin, et Ristikivi luules ei ole põhikohal ainult füüsiline kaugus/lähedus. Väga tähtsaks osutus näiteks luuletegelaste mälestuste metafüüsiline „kaugus“, autor küsis ka kinolinal nähtu kauguse kohta ning segas ajalise ja ruumilise kaugusemõiste. Ristikivi luuletegelaste vahel on vaid kolm füüsilist kontakti, peamiselt on nad üksinda. Luuletegelaste loomulik seisund on olla üksteisest võimalikult kaugel, nende lohutuseks jääb *et kõik me seisame kord päris üksi, / kui paadimees meid sõuab üle Styxi*. (Ristikivi 1990: 44). Suurimat lähedust võib leida Ristikivi elufilosoofias, mis ilmneb kõige paremini viimases tsükli „Maa ja rahvas“. See filosoofia peab kõike ümbritsevat ühtseks ning üksteisega põimunuks, mis muudab (inim)kontakti väga tugevaks ja laiaks.

Kui lootust peetakse üheks kristlikuks väärtuseks, siis pärast luulekogu analüüsimist võib seda pidada ka Ristikivi elufilosoofia aluseks. Lootusemotiivid ilmnevad hästi luuletustes, mille sisuks on lapsepõlv. Luuletaja on kindel, et ükskõik, milline on olnud lapsepõlv, see ei määra meid. Alati püsib lootus ennast ja oma teed muuta. Kui väliseestlased nägid Ristikivi luules väga palju ängi ning pessimismi, siis jätsid nad seejuures tähelepanuta, et peaaegu alati lisab Ristikivi mõne rea, mis annab kas või õhkõrna lootust parema tuleviku saavutamiseks. Isegi „Varjumängu“ minategelasel jääb pisike lootus, et ta kohtab taas oma ihaldatud näitlejat.

Loodan, et bakalaureusetöö inspireerib lugejaid tegelema Ristikivi luulega ja teadlasi seda süvenenumalt uurima. Minu jaoks kasvas siit uue uurimisteemana välja küsimus Ristikivi elufilosoofiast. Arvan, et seda võiks uurida, võttes taustaks ka tema proosateosed.

KIRJANDUS

- Dickens, E. (2004, 16. juuli). (Homo)seksuaalsus ja naiivsus. *Sirp*. Loetud aadressil <http://sirp.ee>.
- EE sub Karl Ristikivi = Ristikivi, Karl. *Eesti Entsüklopeedia*. Loetud aadressil http://entsyklopeedia.ee/artikkel/ristikivi_karl (vaadatud 20.05.2017).
- Eller, H. (1972, 16. detsember). Kordumatu ränd. *Eesti Päevaleht (Stockholm)*, lk 5. Loetud aadressil <https://dea.nlib.ee>.
- ESTLIT = Estonian Literature Centre. Translations of Karl Ristikivi. <http://www.estlit.ee/elis/?cmd=book&id=38704> (vaadatud 11.04.2017).
- Habicht, J. (1991, 7. november). Raamatud. Inimese teekond. *Rahva Hää*, lk 4.
- Hasselblatt, C. (2012, 18. oktoober). Karl Ristikivi isamaatus kui arusaamatus. *Sirp*. Loetud aadressil <https://sirp.ee>.
- Hinrikus, R. (1998, 18. oktoober). Ristikivi veel kord Arkaadia teel, Ristikivi võõrkeeltes. *Postimees*. Loetud aadressil <https://postimees.ee>.
- Hinrikus, R. (2002). Kirjad kõnelevad. U. Tõnisson (Toim). *Karl Ristikivi. Valitud kirja 1938 – 1977* (lk 5 – 32). Eesti Kirjandusmuuseum.
- Jürma, M. (1973, 17. mai). Karl Ristikivi. Inimese teekond. *Vaba Eesti Sõna*, lk 4. Loetud aadressil <https://dea.nlib.ee>.
- Kronberg, J. (2003). Naeratuse jäävus. Karl Ristikivi luule. Järelsõna teoses *Inimese teekond*. Varrak.
- Kronberg, J., & Melts, B. (2012, nr 10). Karl Ristikivi rändav Arkaadia. *Keel ja Kirjandus*. Loetud aadressil <https://kjk.eki.ee>.
- Kuusk, K. (2016). Lumesadu kinolinal. Autobiograafilisus ja naisekuju poetika Karl Ristikivi ja Uku Masingu filmiainelises lüürikas. A. Merilai (Toim). *Adressaadi dünaamika ja kirjanduse pingeväljad* (lk 67 - 96). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Künstler, P. (1992a, 13. märts). Inimese teekond: Euroopasse pagendatud eurooplane. *Sirp*, lk 4.
- Künstler, P. (1992b, 20. märts). Inimese teekond: Euroopasse pagendatud eurooplane. *Sirp*, lk 4.

- Laden, G. (2011, 1. märts). How long is a human generation?. Loetud aadressil <http://scienceblogs.com/gregladen/2011/03/01/how-long-is-a-generation/> (vaadatud 07.04.2017).
- Liiv, R. (2004, 27. veebruar). Karl Ristikivi igavikulised vallatused. *Postimees*. Loetud aadressil <https://postimees.ee>.
- Muru, K. (1990). Karl Ristikivi luuleilmas. Järelsõna teoses *Inimese teekond*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Muru, T. (1991, nr 8). Nagu „kahte harusse kasvav puu“. Karl Ristikivi luulest. *Vikerkaar*, lk 57 - 58.
- Mägi, A. (1962). *Karl Ristikivi: lühimonograafia*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Mägi, A. Pseudonüüm Ar-gi. (1972, 25. november). Trööstiteekond avaruses. *Teataja (Stockholm)*, lk 6. Loetud aadressil <https://dea.nlib.ee>.
- Nirk, E. (1991). *Teeline ja tähed: Eurooplase Karl Ristikivi elu*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Oras, A. (1973, nr 1). Inimese teekond. *Tulimuld*, lk 49 - 50.
- Pilvre, B. (2004, 22. juuli). Klassiku sättumusest. *Eesti Ekspress*. Loetud aadressil <http://ekspress.delfi.ee>.
- Ristikivi, K. (1964). Laupäev, veebruar, 1923. V. Uibopuu (Toim). *Minu noorusmaa. Koguteos 24 autorilt* (lk 201 - 216). Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Ristikivi, K. (1990). *Inimese teekond. Luuletusi*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Ristikivi, K. (2000). *Karl Ristikivi kirjanduslik päevik*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Ristikivi, K. (2003). *Inimese teekond. Luuletusi*. Varrak.
- Ristikivi, K. (2008). *Karl Ristikivi päevaraamat 1957 - 1968*. Tallinn: Varrak.
- Ruben, A. (2007, 10. aprill). Poisile tüdruk, tüdrukule poiss! *Delfi*. Loetud aadressil <http://delfi.ee>.
- Veidemann, R. (1991, 24. detsember). Koju!. *Sirp*, lk 7.
- Veidemann, R. (2004, 24. jaanuar). Ainult ootus on igavene. *Postimees*. Loetud aadressil <https://postimees.ee>.
- Vene, I. (2013). *Kaugenemised. Täheldusi Karl Ristikivist*. Tallinn: Tuum.
- Õnnepalu, T. (1992, 31. jaanuar). Sentimentaalsuse põletatud viin. *Eesti Ekspress*, lk 23.

SUMMARY – The portrayal of human in *Inimese teekond* ('A human journey') by Karl Ristikivi

In this bachelor's thesis I studied the portrayal of human in Estonian poet Karl Ristikivi's collection of poems *Inimese teekond* ('A human journey'). The first subchapter of the first chapter focuses on Ristikivi's biography. My source materials were a biography written by Endel Nirk (Nirk 1991) and a short monograph by Arvo Mägi (Mägi 1962), as well as different articles about the supposed homosexuality of Ristikivi, his military service during the German occupation and his fleeing from Estonia.

The second subchapter is about the reception of the collection of poems. I researched criticism of the book from the years 1972 – 2012. The book has been published three times: in 1972 in Lund, Sweden and in 1990 and 2003 in Tallinn, Estonia. I also analysed an article by Cornelius Hasselblatt on the use of the word "fatherland" in Ristikivi's poetry. I found that criticism of the first edition was quite superficial, while the criticism published in Estonia after the 1990 edition was more comprehensive.

The second chapter of the thesis is concentrated on the portrayal of human in the book. Using close-reading methodology, I studied three poetry motives: distance, proximity and hope. I found that the notions of distance/proximity in Ristikivi's poetry are not only physical but also metaphysical. Poetic characters did not seek physical contact but they were fascinated, for example, by the proximity or distance of the actress in cinema. The characters are also acutely aware of their mortality and they long for death as the opportunity to be finally alone.

I discovered that hope is not only a Christian value for Ristikivi, but it plays also a major part in his life philosophy. His poetry reveals a lot about his life philosophy according to which all beings are connected and there are overwhelming contacts between human beings. Hope is prominently visible in his poems about childhood – the poet is certain that we have a possibility to change our lives even if we have had a poor childhood.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Alex Feldmann** (sünniaeg 13.04.1994),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Inimesekujutus Karl Ristikivi luulekogus „Inimese teekond““,

mille juhendaja on **Kadri Tüür**,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **24.05.2017**